

SOCIOLOŠKA HRESTOMATIJA

Izdaje
ITRO »NAPRIJED«

Generalni direktor
GOJKO ŠTEKOVIĆ

Glavni urednik
MILAN MIRIĆ

Urednici
VELJKO CVJETIČANIN
RUDI SUPEK
IVAN KUVAČIĆ

MIHAILO ĐURIĆ

**SOCIOLOGIJA
MAKSA VEBERA**

naprijed

ZAGREB 1987

II. OSNOVNI SOCIOLOŠKI POJMOVI²

Prethodna napomena. — Ovo uvodno određivanje pojmova je preko potrebno, mada je neizbežno apstraktno i daje utisak da je daleko od stvarnosti. Ali ono ne polaže pravo da bude novo po svom metodu. Naprotiv, ono hoće samo da izrazi, i to na podesniji i tačniji, mada stoga možda donekle pedantan način, ono što svaka empirijska sociologija ima na umu kad raspravlja o istim pitanjima. Ovo čak i onda kad su upotrebljeni prividno neobični ili novi izrazi. U poređenju s autorovim člankom u časopisu *Logos* (IV, 1913, str. 253 f.), terminologija je uprošćena i znatno izmenjena, da bi se omogućilo što lakše razumevanje. Doduše, potreba za bezuslovnim popularisanjem ne može se uvek izmiriti s potrebom za najvećom mogućnom pojmovnom tačnošću, i u tim slučajevima mora se žrtvovati ovoj poslednjoj.

O pojmu *razumevanja* vidi *Opštu psihopatologiju* od K. Jaspersa, kao i izvesne napomene H. Rickerta u drugom izdanju knjige *Granice prirodnonaučnog stvaranja pojmova* i G. Simmela u knjizi *Problemi filozofije istorije*. Ovde ponovo ukazujem, kao i u mnogim prethodnim radovima, na postupak koji je primenio F. Gottl u svom spisu *Vladavina reči*, koji je pisan donekle teškim stilom i koji nije sasvim do kraja promišljen. Što se tiče sadržaja, upućujem na lepo delo F. Tönniesa *Zajednica i društvo*, i na punu zabluda knjigu R. Stammlera *Privreda i pravo prema materija-*

² Max Weber, »Soziologische Grundbegriffe«, *Wirtschaft und Gesellschaft* (Tübingen: J. C. B. Mohr/Paul Siebeck, 1921), Erster Teil, Kap. I, S. 1—30. — Preveo *Mihailo Đurić*.

lističkom shvatanju istorije. Uz ovu poslednju vidi i moju kritiku u časopisu *Arhiv za društvene nauke* (XXIV, 1907) koja sadrži mnoge osnovne ideje daljeg izlaganja. Ja odstupam od Simmelovog metoda (u njegovoj *Sociologiji* i *Filozofiji novca*) time što pravim oštru razliku između subjektivnog i objektivno važećeg značenja. Ove dve različite stvari Simmel ne odvajaju uvek jasno, a često ih namerno udružuje.

I. POJAM SOCIOLOGIJE I ZNAČENJE DRUSTVENOG DELANJA

U smislu u kome je ova vrlo neodređena reč ovde upotrebljena, sociologija treba da znači jednu nauku koja hoće da razume i protumači ljudsko delanje, i na taj način uzročno objasni njegov tok i njegove posledice. Pri tom, pod delanjem treba razumeti ljudsko ponašanje (svejedno da li spoljašnje ili unutrašnje činj enje, propuštanje ili trpljenje), ali samo onda i ukoliko onaj koji dela ili oni koji delaju vezuju za njega neko subjektivno značenje. A društveno delanje treba da bude takvo delanje koje na osnovu značenja koje mu pojedinac ili pojedinci pridaju uzima u obzir ponašanje drugih i koje se u svom toku orijentiše prema njemu.

A. METODOLOŠKI OSNOVI SOCIOLOGIJE

1. Značenje može biti dvojako. S jedne strane, ono se može odnositi na stvarno postojeće značenje koje pojedinac pridaje svom delanju u datom istorijskom slučaju, ili na prosečno i približno značenje koje imaju na umu pojedinci u datom mnoštvu slučajeva. S druge strane, ono se može odnositi na pojmovno shvaćen čist tip značenja koji pripisujemo pojedincu ili pojedincima u zamišljenom tipu društvenog delanja. Ali ni u jednom slučaju ovde nije reč o nekom objektivno »tačnom« ili u metafizičkom smislu »pravom« značenju. U tome se sastoji razlika između empirijskih nauka o

u jedan niz prema stepenu njihove važnosti, a zatim orijentisati svoje delanje prema njima na takav način da po mogućstvu redom svaku od njih zadovolji (princip granične korisnosti). Prema tome, vrednosno-racionalna orijentacija delanja može stajati u različitim odnosima prema ciljno-racionalnoj. Ali sa stanovišta ciljne racionalnosti, vrednosna racionalnost je uvek iracionalna. I to utoliko više ukoliko je vrednost prema kojoj se delanje orijentiše uzdignuta na nivo apsolutne vrednosti. Jer onaj koji dela sve manje razmatra posledice svog delanja što se više predaje jednoj vrednosti radi nje same, bilo da je u pitanju čisto osećanje, lepota, apsolutno dobro ili apsolutna dužnost. Ali apsolutna ciljna racionalnost delanja je u suštini samo zamišljen graničan slučaj.

5. Teško je naći konkretne slučajeve delanja, naročito društvenog delanja, koje bi bilo orijentisano samo u jednom ili drugom pravcu. Isto tako, navedene načine orijentacije ne treba shvatiti kao iscrpno nabrajanje svih mogućnosti u ovoj oblasti, već samo kao pojmovno čiste tipove koji su stvoreni za potrebe sociološkog proučavanja, a kojima se stvarno delanje manje ili više približava ili, što je još češći slučaj, od kojih je ovo sastavljeno. Korisnost ove klasifikacije može da pokaže samo njena uspešna primena.

III. POJAM DRUŠTVENOG ODNOSA

Izraz »društveni odnos« treba da znači ponašanje većeg broja pojedinaca ukoliko je u svom smisaonom sadržaju ponašanje svih uzajamno podešeno i na taj način orijentisano. Prema tome, društveni odnos se potpuno i isključivo sastoji u verovatnoći da će se na neki način delovati, bez obzira na čemu se osniva ova verovatnoća.

1. Kao što se vidi, bitna pojmovna oznaka je da postoji makar i najmanji stepen uzajamnog odnosa između delanja jedne i druge strane. Sadržaj odnosa može biti sasvim različit: borba, neprijateljstvo, seksualna

ljubav, prijateljstvo, poštovanje, ekonomska razmena, ispunjenje, izbegavanje ili raskid nekog sporazuma, ekonomska, erotska ili neka druga vrsta utakmice, članstvo u jednoj staleškoj, nacionalnoj ili klasnoj zajednici (ako u ovim poslednjim slučajevima golo članstvo u zajednici uopšte može da proizvede društveno delanje, o čemu kasnije). Ali pojam ne kaže ništa o tome da li u odnosu između onih koji delaju vlada solidarnost ili upravo nešto suprotno.

2. Što se tiče značenja, ovde je uvek u pitanju ili značenje koje stvarno imaju na umu učesnici, ili prosečno ili u čistom tipu stvoreno značenje, a ne neko normativno, tačno ili u metafizičkom smislu pravo značenje. Čak i kad je reč o takozvanim »društvenim tvorevinama«, kao što su država, crkva, udruženje, brak i tome slično, društveni odnos se sastoji samo i isključivo u verovatnoći da je postojalo, da postoji ili da će postojati delanje koje se po svom smisaonom sadržaju na određen način vezuje za neko drugo delanje. Ovo treba uvek imati na umu da bi se izbeglo hipostaziranje ovih pojmova. Tako, na primer, jedna država prestaje da postoji u sociološkom smislu čim više nema verovatnoće da će se pojaviti određeni oblici smisaono orijentisanog društvenog delanja. Ova verovatnoća može biti vrlo visoka ili sasvim niska. Ali u svakom slučaju, samo u onom smislu i u onoj meri u kojoj ona stvarno postoji ili se može oceniti da je postojala, postojao je ili postoji odgovarajući društveni odnos. Nemoguće je naći bilo kakav drugi jasan smisao u tvrdnji da jedna određena država još uvek postoji ili da je više nema.

3. Time nije rečeno da kod međusobno povezanog delanja u jednom konkretnom slučaju učesnici pridaju isto značenje društvenom odnosu u kome se nalaze ili da se intimno na odgovarajući način smisaono postavljaju prema svom partneru i da, prema tome, postoji uzajamnost u ovom smislu. Prijateljstvo, ljubav, poštovanje, pridržavanje ugovora i patriotizam na jednoj strani mogu naići na sasvim drukčije držanje druge strane. U tom slučaju, učesnici pridaju različito značenje svom delanju i utoliko je društveni odnos objek-

i, ako treba, u čemu se sastoji ono što on tvrdi da je obavezno za taj slučaj. Ali između verovatnoće da će se delanje orijentisati prema predstavi o važenju jednog u proseku na određen način shvaćenog poretka i ekonomskog delanja postoji u datom slučaju uzročni odnos u sasvim uobičajenom smislu reči. Za sociologiju je upravo samo ova verovatnoća orijentacije prema jednoj predstavi ono što čini da poredak važi.

VI. TIPOVI LEGITIMNOG PORETKA

Legitimnost jednog poretka može se obezbediti i zaštititi na dva načina: ① čisto unutrašnjim pobudama, i to a) afektivno, to jest na osnovu emocionalne predanosti, b) vrednosno-racionalno, to jest na osnovu vere da poredak u pitanju, kao izraz najviših etičkih, estetskih ili nekih drugih vrednosti, apsolutno važi, c) religiozno, to jest na osnovu vere da spasenje zavisi od održavanja poretka; i ② na osnovu očekivanja specifičnih spoljašnjih posledica, to jest korišćenjem izvesnih pogodnosti koje situacija pruža u vlastitom interesu.

Jedan poredak treba nazvati *konvencijom*, ukoliko se njegovo važenje spolja obezbeđuje verovatnoćom da će svako odstupanje u okviru jedne određene grupe ljudi naići na relativno opštu i praktično opipljivu osudu. Jedan poredak treba nazvati *pravom*, ukoliko se spolja obezbeđuje verovatnoćom upotrebe fizičke ili psihičke prinude u cilju da se iznudi održavanje ili kazni povreda, a što spada u nadležnost jedne grupe ljudi specijalno za to određene. O konvenciji, pored Iheringa, vidi i O. Weigelin, na nav. mestu, i F. Tönnies, *Običaj* (1909).

1. Pod konvencijom treba razumeti običaj koji važi kao obavezan u okviru jedne grupe ljudi i koji je zaštićen od povrede time što se svako odstupanje osuđuje. Za razliku od prava u ovde upotrebljenom smislu, kod konvencije nedostaje jedna grupa ljudi koja je nadležna za primenu sankcije. Kad Stammler ho-

će da odvoji konvenciju od prava pomoću pojma autonomne pokornosti, onda to nije u skladu s uobičajenim načinom upotrebe, a ni njegovi primeri nisu srećno odabrani. Poštovanje konvencije, na primer uobičajenog načina pozdravljanja, načina odevanja koji važi kao pristojan, ili raznih pravila koja određuju oblik i sadržaj društvenog saobraćaja, predstavlja nešto što se od pojedinca ozbiljno zahteva i očekuje; njemu nije ostavljeno na volju da čini što hoće, kao što je to, na primer, slučaj kod običaja da se hrana priprema na određen način. Povreda konvencije, na primer povreda društvenog ugleda, često izaziva krajnje teške posledice, na primer bojkot od strane pripadnika jedne staleške grupe. I ova kazna može biti teža od bilo kakve pravne prinude. Jedino što ovde nedostaje, to je posebna grupa ljudi koja treba da se stara za održavanje poretka (kao što su sudije, advokati, upravni službenici, izvršitelji, i tako dalje). Ali prelaz je postepen. Slučaj konvencionalnog obezbeđenja jednog poretka koji je vrlo nalik na pravno obezbeđenje je organizovani bojkot kojim se formalno preti. U skladu s našom terminologijom, to bi već bilo sredstvo pravne prinude. Nas ovde ne interesuje to što se konvencija, pored gole osude, može zaštititi i drugim sredstvima, na primer upotrebom domaćeg autoriteta protiv ponašanja koje je protivno konvenciji. Jer ono što je od najvećeg značaja, to je da ovde sam pojedinac, a zbog toga što postoji konvencionalna osuda, primenjuje ova često drastična prinudna sredstva, a ne neka grupa ljudi kojoj je povereno da to čini.

2. Kad govorimo o pravu, za nas je najvažnije to što postoji jedna grupa ljudi koja primenjuje prinudu (mada se za druge potrebe ovaj pojam može odrediti i na sasvim drukčiji način). Razume se, ova grupa ljudi nipošto ne mora biti nalik na ono što je danas uobičajeno. Pogotovo nije neophodno da postoji jedna sudska instancija. Čak i pleme može da sačinjava takvu grupu ljudi (u slučaju krvne osvete i nesloge), ukoliko postoje ma kakva pravila koja propisuju način njegovog reagovanja. Ali ovaj slučaj se nalazi na

granici onoga što se još može nazvati pravnom prinudom. Kao što je poznato, međunarodnom pravu se često osporava karakter prava zbog toga što nema nikakve nadržavne prinudne sile. U stvari, i u skladu s ovde usvojenom terminologijom, ne može se nazvati pravom jedan poredak koji je spolja zaštićen samo očekivanjem da će doći do osude i represalijama oštećenih strana, dakle pomoću konvencije i korišćenjem date situacije u sopstvenom interesu, ali gde nema jedne grupe ljudi koja se stara za njegovo održavanje. Pa ipak, u okviru pravne terminologije može biti prihvatljivo upravo obratno.

U svakom slučaju, irelevantno je kakva su sredstva prinude. Tu spada i »bratska opomena«, koja je bila uobičajena kod mnogih religioznih sekta kao najvažnije sredstvo blage prinude protiv grešnika, kad je posebna grupa ljudi delovala po utvrđenom postupku. Isto važi i za cenzuru kao sredstvo da se obezbedi poštovanje izvesnih moralnih normi, i naročito za psihičku prinudu koja je postala specifično sredstvo crkvenog odgoja. Postoji pravo hijerokratskih i političkih organizacija, kao i pravo koje štiti autoritet porodice ili raznih udruženja. Čak i pravila jednog komentara važe kao pravo u skladu s našom pojmovnom odredbom. Po sebi se razume da tu spada član 888, odeljak 2. Nemačkog građanskog parničnog postupka koji govori o pravima koja se ne mogu izvršiti. Oblici pravnog jezika jesu »leges imperfectae« i »prirodne obligacije«, u kojima se posredno navode granice ili uslovi za primenu prinude. Utoliko je i jedan prinudno zaveden trgovački običaj pravno pravilo. (Vidi članove 157. i 242. Nemačkog građanskog zakonika.) O pojmu »dobrog običaja«, to jest običaja koji svi odobravaju i koji je stoga pravno sankcionisan, vidi Max Rubelin, u *Spomenici Th. Häringu* (1918).

3. Za jedan poredak koji važi nije neophodno da ima opšti ili apstraktan karakter. Razlika između pravnog pravila i pravne odluke jednog konkretnog slučaja, na koju smo danas toliko naviknuti, nije uvek bila tako jasna. Jedan poredak može se javiti i kao pore-

dak koji važi samo za jednu konkretnu situaciju. Pojediniosti o tome spadaju u sociologiju prava. Ukoliko nije drukčije rečeno, ovde ćemo se služiti modernim razlikovanjem između pravnog pravila i pravne odluke.

4. Jedan poredak koji je zaštićen spoljašnjim sankcijama može se pored toga štiti i unutrašnjim uverenjima pojedinaca. Odnos između prava, konvencije i etike za sociologiju ne predstavlja nikakav problem. Sa sociološkog stanovišta, etičko merilo je ono kome ljudi pripisuju izvesnu vrednost i za koje veruju da treba da važi kao norma njihovog delanja. U tom slučaju, ovo delanje polaže pravo da je etički dobro, baš kao što se i delanje koje polaže pravo da je lepo meri pomoću estetskih merila. Ovako shvaćene, etičke norme mogu duboko da utiču na delanje ljudi, iako nisu zaštićene nikakvim spoljašnjim sankcijama. To je potopov slučaj onda kad je njihova povreda bez uticaja na tuđe interese.

S druge strane, etičke norme se često mogu zaštititi i religioznim razlozima. Ali u smislu ovde upotrebene terminologije one se mogu zaštititi i konvencionalnim sredstvima, na primer osudom povrede ili bojkotom, ali i pravno, na primer krivičnim gonjenjem, policijskim merama ili građansko-pravnim sankcijama. Svaki etički sistem koji u sociološkom pogledu važi obično se štiti pomoću konvencije, to jest time što postoji verovatnoća da će povreda izazvati osudu. S druge strane, nije neophodno da svaki poredak koji je konvencionalno ili pravno zaštićen polaže pravo da važi kao etička norma. Jer pravna pravila, mnogo češće nego konvencionalna, mogu biti uspostavljena čisto ciljno-racionalno. Sa sociološkog stanovišta ne može se nikako drukčije odlučiti da li jedan poredak koji važi u jednoj društvenoj grupi spada u oblast etike ili u neku drugu oblast (recimo u konvenciju ili pravo) nego na osnovu onog istog pojma o tome šta je »etičko« koga se pridržavaju pripadnici grupe u pitanju. Stoga se sa ovog stanovišta o tome ne može reći ništa uopšteno.

VII. OSNOVI LEGITIMNOSTI JEDNOG PORETKA

Oni koji delaju mogu pripisati legitimnost jednom poretku na sledeći način: ① na osnovu tradicije, koja uvažava ono što je oduvek postojalo, ② na osnovu afektivne, naročito emocionalne vere, koja uvažava ono što je novootkriveno ili što služi kao uzor vredan podražavanja, ③ na osnovu vrednosno-racionalne vere, koja uvažava ono što se smatra da apsolutno važi, i ④ na osnovu toga što je poredak uspostavljen na način za koji se veruje da je u skladu sa zakonom. Ovo poslednje može se dogoditi u dva slučaja: a) kad se svi zainteresovani slažu da jedan poredak treba uspostaviti, i b) kad poredak nameće jedna vlast za koju se smatra da je legitimna i da joj svi duguju poslušnost.

Izuzev nekoliko drugih pojmova koje ćemo malo kasnije odrediti, sve dalje pojedinosti koje se tiču ovih pitanja spadaju u političku sociologiju i sociologiju prava. Zasad je potrebno dodati samo nekoliko napomena.

1. Priznanje legitimnosti jednom poretku na osnovu vere da je tradicija nešto sveto predstavlja najopštiji i najizvorniji slučaj. Strah od magijskih kazni pojačava psihički otpor protiv svake promene uobičajenog načina delanja, a u istom pravcu dejstvuju i najrazličitiji interesi koji teže da održe jedan poredak čim je ovaj jednom uspostavljen. (O tome kasnije u glavi III.)

2. Svesno stvaranje novog poretka bilo je prvobitno gotovo uvek delo proroštva ili bar predskazanja za koje se verovalo da je sveto, sve do statuta starih grčkih zakonodavaca. U tim slučajevima, pokoravanje je zavisilo od vere u legitimnost proroka. U doba strogog tradicionalizma, jedan novi poredak, to jest poredak za koji se misli da je nov, nije mogao biti objavljen kao takav, već se za njega tvrdilo da je oduvek važio, ali da niko nije tačno znao njegov sadržaj ili da je privremeno bio bačen u zasenak, tako da je tek sad otkriven u svojoj pravoj boji.

3. Prirodno pravo predstavlja najčistiji tip poretka koji važi na osnovu vrednosno-racionalne vere u njegovu legitimnost. Mada je u poređenju s njegovim idealnim zahtevima stvarni uticaj prirodnog prava na delanje ograničen, ipak treba priznati da ovaj uticaj postoji, i to u meri koja nije za potcenjivanje. Ali prirodno pravo treba razlikovati kako od otkrivenog i konvencionalnog, tako i od tradicionalnog prava.

4. Vera u zakonsku formu je danas najčešći osnov legitimnog važenja jednog poretka: priznaje se ono što je u formalnom pogledu tačno i što je ustanovljeno po propisanom postupku. Pri tom je razlika između poretka koji je dogovorom uspostavljen i poretka koji je nametnut relativna po karakteru. Jer čim dogovor na kome počiva jedan poredak nije jednodušan, što se u prošlosti često smatralo da je neophodan uslov stvarne legitimnosti, onda to znači da se oni koji imaju drukčiju volju stvarno pokoravaju većini, to jest da je poredak nametnut manjini. Ovo se često događa, kao što se često događa i da manjina nasilno i bezobzirno nametne većini jedan poredak koji odgovara njenim idealima, a koji tokom vremena priznaju kao legitiman i oni koji su mu se prvobitno protivili. Onde gde postoji glasanje kao zakonsko sredstvo kojim se poredak stvara ili menja, često se događa da volja manjine dobije formalnu većinu i da se većina pokori manjini. U tom slučaju, vladavina većine je gola iluzija. Vera u zakonsku formu poretka koji je dogovorom uspostavljen je relativno vrlo stara, a može se katkad naći i kod takozvanih primitivnih naroda. Ali u ovim slučajevima se zakonska forma poretka gotovo uvek potkrepljuje i autoritetom proroštava.

5. Kad nisu u pitanju samo strah ili ciljno-racionalne pobude, već postoje i izvesna shvatanja o zakonskom postupku, onda spremnost da se poštuje poredak koji je nametnut od strane manjine ili većine pretpostavlja veru da je vlast koja taj poredak nameće u bilo kom pogledu legitimna. O tome će odvojeno biti reči u XIII i XVI odeljku, kao i u glavi III.

6. Po pravilu, spremnost da se poštuje jedan poredak uslovljavaju kako najraznovrsnije konstelacije interesa, tako i mešavina vezanosti za tradiciju i vere u zakonsku formu, sem kad je u pitanju potpuno nov poredak. Razume se, u velikom broju slučajeva onaj koji dela u skladu s onim što jedan poredak zahteva od njega nije čak ni svestan da li je u pitanju običaj, konvencija ili pravo. Tada sociologija treba da dokuči tipičan osnov važenja.

VIII. POJAM BORBE

Jedan društveni odnos treba nazvati borbom, ukoliko se delanje orijentiše u nameri da sprovede volju onoga koji dela nasuprot otporu jednog ili više njegovih partnera. Miroljubivo sredstvo borbe bilo bi ono koje ne podrazumeva upotrebu aktualnog fizičkog nasilja. Miroljubivu borbu treba nazvati takmičenjem, ukoliko se sastoji u formalno miroljubivom nastojanju da se dobije kontrola nad izvesnim pogodnostima za kojima i drugi teže. Jedno takmičenje treba nazvati regulisanim takmičenjem ukoliko se ono u pogledu ciljeva i sredstava orijentiše prema nekom poretku. Životnu borbu između pojedinaca ili tipova ljudi za opstanak, koja je često latentna, treba nazvati selekcijom. Ukoliko je u pitanju borba oko izvesnih pogodnosti važnih za one koji žive, onda je to društvena selekcija. A ukoliko je u pitanju borba za održavanje izvesnih nasleđenih svojstava, onda je to biološka selekcija.

1. Postoji bezbroj postepenih prelaza najrazličitije vrste od krvave borbe, koja odbacuje sva pravila i teži fizičkom uništenju protivnika, do viteške borbe koja je regulisana pravilima igre. Klasičan primer viteške borbe je heraldov poziv pre bitke kod Fontenoja: »Messieurs les Anglais, tirez les premiers.« Isto tako, postoji bezbroj postepenih prelaza od, recimo, slobodnog nadmetanja mladih ljudi za naklonost jedne žene do konkurentne borbe za ekonomsku korist koja se povinuje

uslovima tržišta ili do umetničkih takmičenja koja podležu određenim pravilima ili, najzad, do izbornih borbi. Pojmovno odvajanje nasilne borbe od svih ostalih oblika miroljubive borbe opravdava se time što su sredstva koja se ovde upotrebljavaju specifična i što su posledice upotrebe tih sredstava u sociološkom pogledu sasvim osobite.

2. Uprkos uticaju mnogih slučajnih i sudbinskih činilaca, svaki tipičan oblik borbe i utakmice koji se javlja u širim razmerama na kraju dovodi do selekcije onih kod kojih su u proseku jače zastupljene lične osobine važne za uspeh. Koje su osobine važne — da li više fizičke snage ili beskrupuloznog lukavstva, više duhovne snage ili snage pluća i demagoške tehnike, više odanosti prema pretpostavljenima ili sposobnosti da se laska masi, više stvaralačke originalnosti ili sposobnosti za duševno prilagođavanje, više izuzetnih sposobnosti ili onih koje ima prosečna masa — sve to zavisi od uslova pod kojima se borba ili takmičenje odvija. Među ove uslove spadaju i poreci prema kojima se orijentiše ponašanje učesnika u borbi, bilo tradicionalno ili vrednosno odnosno ciljno-racionalno. Jer svaki poredak utiče na ishod društvene selekcije.

Nije svaki proces društvene selekcije borba u našem smislu. Pod društvenom selekcijom treba najpre razumeti samo ovo: da izvesni tipovi ponašanja i, eventualno, odgovarajućih ličnih osobina, imaju prednost nad drugim, jer pružaju više mogućnosti da se zadobije neki određen društveni odnos (kao voljeno biće, muž, poslanik, činovnik, izvođač radova, direktor, poslovan čovek od uspeha, i tako dalje). Ali time nije rečeno ništa o tome hoće li se ove društvene prednosti ostvariti u procesu borbe, a još manje hoće li društvena selekcija poboljšati ili pokvariti biološke izgleda za opstanak određenog tipa.

O borbi ćemo govoriti samo onda kad postoji stvarna utakmica. Naše dosadašnje iskustvo pokazuje da je borba, u stvari, neizbežna samo u smislu selekcije, a da je načelno neizbežna samo u smislu biološke selekcije. Selekcija je večna zbog toga što se ne može izmi-

sliti nikakvo sredstvo da se ona potpuno isključi. Čak i jedan strogo pacifistički poredak može samo da zabrani upotrebu određenih sredstava borbe ili da odredi njen predmet i reguliše njen pravac, ali ništa više. A to znači da u otvorenoj utakmici ili u procesu latentne društvene ili biološke selekcije (kad se pođe od utopijske pretpostavke da je utakmica odstranjena) uvek postoje neka druga sredstva borbe koja vode pobjedi i da ova sredstva daju povoljnije izgleda onima koji njima raspolazu, bilo da su ih dobili nasleđem ili stekli vaspitanjem. Društvena selekcija je iskustvena, a biološka selekcija načelna granica koja sprečava isključenje borbe.

3. Treba praviti razliku između borbe pojedinaca za opstanak i borbe i selekcije društvenih odnosa. U poslednjem slučaju ovi pojmovi se mogu upotrebiti samo u prenosnom smislu. Jer odnosi postoje samo kao ljudsko delanje koje ima određen smisaoni sadržaj. Prema tome, selekcija ili borba između njih znači da je tokom vremena određen tip delanja potisnut drugim, bilo da su u pitanju isti ili drugi ljudi. To se može dogoditi na različite načine. Pre svega, ljudsko delanje može svesno težiti da izmeni određene društvene odnose (to jest neko drugo delanje koje mu po značenju odgovara) ili da ih omete u njihovom nastanku i održavanju. Tako, na primer, država se može uništiti ratom ili revolucijom, zavera se može brutalno suzbiti, prostitucija se može sprečiti policijskim merama, praksa zelenaškog poslovanja može se iskoreniti uskraćivanjem pravne zaštite ili kažnjavanjem. Isto tako, na društvene odnose se može uticati stvaranjem određenih pogodnosti za jednu kategoriju na račun druge. Ove ciljeve mogu postavljati sebi kako pojedinci tako i organizovane grupe pojedinaca. S druge strane, može postojati bezbroj najrazličitijih neželjenih propratnih posledica i relevantnih uslova društvenog delanja koji utiču da određeni društveni odnosi (to jest uvek odgovarajuće delanje) imaju sve manje izgleda da se održe ili da nastanu. Sve moguće vrste prirodnih i kulturnih uslova utiču na neki način na to kakve će izgleda imati

pojedini društveni odnosi. Svima stoji na volju da i u takvim slučajevima govore o selekciji društvenih odnosa, na primer odnosa između političkih organizacija, u kojoj pobeđuje onaj koji je najjači u smislu najbolje prilagođenog. Ali pri tom treba imati na umu da ova takozvana selekcija nema nikakve veze sa selekcijom ljudskih tipova u društvenom ili biološkom pogledu i da ovde u svakom konkretnom slučaju treba ispitati koji uzroci dovode do promene u izgledima pojedinih oblika društvenog delanja i društvenih odnosa, to jest koji uzroci razbijaju jedan društveni odnos, a koji mu omogućuju da se održi na račun drugih. Po sebi se razume da su ovi uzroci mnogostruki i da je za njih neprikladno upotrebiti jedan jedinstven izraz. Jer uvek postoji opasnost da se u empirijsko istraživanje nekritično unesu izvesne vrednosne ocene, a pre svega da se opravda uspeh koji je u jednom konkretnom slučaju postignut zahvaljujući nekom posebnom, dakle slučajnom uzroku. Poslednjih godina je bilo odveć mnogo takvih pokušaja. U stvari, to što je jedan određen društveni odnos u konkretnom slučaju bio isključen usled nekih posebnih uzroka, ne dokazuje da je on i uopšte nepodesan da se održi.

IX. TIPOVI DRUŠTVENOG ODNOSA: ZAJEDNICA I DRUŠTVO³

Pod zajednicom treba razumeti takav društveni odnos u kome se orijentacija društvenog delanja, svejedno da li u konkretnom slučaju, u proseku ili u čistom tipu, osniva na subjektivnom osećanju učesnika (koje može biti afektivno ili tradicionalno po karakteru) da pripadaju jedan drugom kao deo iste celine.

Pod društvom treba razumeti takav društveni odnos u kome se orijentacija društvenog delanja osniva na

³ *Vergemeinschaftung i Vergesellschaftung*. U našem jeziku nema izraza koji bi odgovarali ovim složenicama. U prevodu je dato značenje prostih oblika *Gemeinschaft* i *Gesellschaft*, koji ne sadrže jednu važnu nijansu. Ovo osiromašenje se nije moglo izbeći. — *Primedba prevodioca*.

racionalno motivisanom kompromisu interesa ili njihovom povezivanju, svejedno da li je u pitanju vrednosna ili ciljna racionalnost. Za društvo je tipično (ali ne i neizbežno) da se osniva na racionalnom sporazumu, uz obostran pristanak partnera. U tom slučaju, delanje se orijentiše ili vrednosno-racionalno, prema veri da pristanak koji je dat obavezuje, ili ciljno-racionalno, prema očekivanju da će partneri biti lojalni.

1. Naša terminologija podseća na razlikovanje koje je načinio F. Tönnies u svom pionirskom radu *Zajednica i društvo*. Ali Tönnies je dao ovom razlikovanju jedno specifično značenje koje bi za naše potrebe bilo nepodesno. Najčistiji tipovi društva jesu: ① strogo ciljno-racionalno i slobodno ugovorena razmena na tržištu, koja predstavlja stvarni kompromis suprotnih, ali komplementarnih interesa; 2) udruženje uspostavljeno radi postizanja nekog cilja, to jest slobodno ugovoreno neprekidno delanje koje se orijentiše samo prema izvesnim spoljašnjim interesima učesnika, bilo ekonomskim ili nekim drugim; 3) udruženje istomišljenika zasnovano na vrednosno-racionalnim motivima, na primer religiozna sekta, ukoliko ona apstrahuje od emotivnih i afektivnih interesa, već hoće samo da služi samoj stvari (što se u stvarnosti događa sasvim izuzetno).

2. Zajednica može da počiva na bilo kakvoj afektivnoj, emotivnoj ili tradicionalnoj osnovi: religiozno bratstvo, erotski odnos, odnos poštovanja, nacionalna zajednica, četa vojnika koji drugarski dele dobro i zlo. Najpodesniji primer ovog tipa jeste porodica. Ali najveći deo društvenih odnosa ima delom karakter zajednice, a delom karakter društva. U svakom društvenom odnosu, ma koliko bio ciljno-racionalan po karakteru i sračunat samo na zadovoljenje određene potrebe (kakav je, na primer, odnos između kupca i mušterije), mogu se javiti i izvesne emocionalne vrednosti koje prekoraju željeni cilj. Svako društvo koje nije stvoreno samo radi postizanja nekog neposrednog cilja, već traje duže vreme, na neki način naginje tome, iako u vrlo različitom stepenu. Jer u takvim društvima se uspostavljaju trajni odnosi između istih lica i oni se una-

pred ne mogu ograničiti samo na pojedinačne stručne delatnosti. To se događa u društvima u istoj vojničkoj jedinici, u istom školskom razredu, u istoj kancelariji ili radionici. Isto tako može se dogoditi i obratno, da svi ili izvestan broj učesnika u nekom društvenom odnosu koji ima svojstvo zajednice orijentišu ovaj odnos u ciljno-racionalnom pravcu, bilo potpuno ili delimično. Tako, na primer, postoje velike razlike u tome da li članovi jedne porodice ovu osećaju kao zajednicu ili je koriste kao društvo. Pojam društva je ovde namerno određen na sasvim uopšten način i stoga obuhvata vrlo različite grupe pojava.

3. Po značenju koje joj se pridaje, zajednica najčešće predstavlja najradikalniju suprotnost borbi. Ali pri tom treba znati da je nasilje svake vrste nad onima koji su duševno mekši redovna pojava čak i u najintimnijim zajednicama, i da se, kako drugde tako i u zajednici, odvija proces selekcije koji pojedinim tipovima daje različite izgled u borbi za opstanak. S druge strane, društvo se često sastoji samo u kompromisu suprotnih interesa; u njemu su samo delimično isključeni povodi za sukob ili određena sredstva borbe (ili se bar to pokušava), ali ostaje suprotnost interesa i utakmica između partnera oko povoljnijih izgleda. Borba i zajednica su relativni pojmovi. Borba može biti vrlo različita, što zavisi od sredstava (nasilna ili miroljubiva) i od stepena bezobzirnosti njihove upotrebe. Ali, kao što je već rečeno, svaki poredak koji reguliše društveno delanje dopušta selekciju u nadmetanju različitih ljudskih tipova oko životnih šansi.

4. Ne treba misliti da svako postojanje zajedničkih osobina, zajedničke situacije ili zajedničkog ponašanja podrazumeva postojanje jedne zajednice. Tako, na primer, zajedničko biološko nasleđe, što je po pretpostavci najvažnija osobina rase, ne znači da postoji ma kakva zajednica između pojedinaca koji tu osobinu imaju. Postavljanjem raznih ograničenja u pogledu društvenog saobraćaja i u pogledu zaključenja bračnih veza, sredina može da izoluje izvesne pojedince i da ih, utoliko, stavi u sličnu situaciju. Ali čak ako oni i slično

reaguju na tu situaciju, to još uvek ne stvara zajednicu, kao što je ne stvara ni golo osećanje za zajednički položaj i njegove posledice. Tek kad na osnovu ovog osećanja pojedinci na bilo koji način uzajamno orijentišu svoja ponašanja, nastaje zajednica kao društveni odnos između njih i svakog od njih prema okolnoj sredini, ali samo ukoliko ovaj odnos podrazumeva i osećanje o zajedničkom pripadnosti. Kod Jevreja je to retko kad slučaj, izuzev cionističke krugove i neka društva koja štite čisto jevrejske interese; štaviše, Jevreji odbacuju zajednicu kao tip društvenog odnosa.

Zajednički jezik, koji stvaraju porodice i okolna društvena sredina na osnovu slične tradicije, u najvećoj meri olakšava uzajamno razumevanje i uspostavljanje društvenih odnosa najrazličitije vrste. Ali zajednički jezik, sam po sebi, nije još nikakva zajednica, mada olakšava uzajamno razumevanje unutar određenih grupa i stvaranje društava. To se najpre događa između pojedinaca, i to ne zbog toga što oni govore istim jezikom, već što imaju neke druge interese. Prema tome, orijentacija prema pravilima zajedničkog jezika je samo sredstvo sporazumevanja, a ne smislaoni sadržaj društvenih odnosa. Tek uočavanje razlike prema nekim trećim licima koja govore drukčijim jezikom može da stvori za pripadnike jedne jezičke zajednice sličnu situaciju, osećanje zajednice, i društva koja se svesno zasnivaju na zajedničkom jeziku.

Učešće na jednom tržištu je drukčije prirode. Ono izaziva stvaranje društva između pojedinih partnera u razmeni i društveni odnos (pre svega takmičenje) između onih koji pomišljaju da uzmu učešća u razmeni i koji moraju da uzajamno orijentišu svoje ponašanje. Ali pored toga, društva nastaju samo ukoliko neki učesnici sklope sporazum radi uspeha u nadmetanju cena ili ukoliko se svi sporazumeju u pogledu izvesnih pravila koja regulišu i obezbeđuju sigurnost trgovačkih operacija. Tržište, kao i trgovačka privreda koja se osniva na njemu, predstavlja najvažniji tip uzajamnog uticanja na delanje zahvaljujući goloj konstelaciji interesa, što je karakteristično za modernu privredu.

Za jedan društveni odnos (svejedno da li je u pitanju zajednica ili društvo) treba reći da je otvoren prema onima koji se nalaze spolja, kad u skladu s poretkom koji za njega važi niko ko to stvarno može i želi nije sprečen da uzme učešća u društvenom delanju koje se uzajamno orijentiše prema njegovom značenju. S druge strane, za jedan društveni odnos treba reći da je zatvoren, kad je u skladu s njegovim značenjem ili poretkom koji za njega važi učešće izvesnih lica isključeno, ograničeno ili vezano za ispunjenje izvesnih uslova. Otvorenost i zatvorenost jednog odnosa može biti uslovljena tradicionalno, afektivno, vrednosno-racionalno ili ciljno-racionalno. Zatvorenost na osnovu racionalnih motiva nastaje naročito u sledećem slučaju: jedan društveni odnos može pružati određene izgledne učesnicima da će zadovoljiti materijalne ili duhovne interese, bez obzira da li je društveni odnos krajnji cilj ili sredstvo za nešto drugo, i bez obzira da li putem solidarnog delanja ili putem kompromisa interesa. Kad učesnici u jednom odnosu očekuju da bi učešće drugih moglo da poboljša pogodnosti koje uživaju u količini, vrsti, sigurnosti ili vrednosti, onda su oni zainteresovani da odnos bude otvoren, i obratno, kad očekuju da bi sve to mogli dobiti putem monopolizacije, onda je njihov interes da odnos bude zatvoren.

Jedan zatvoren društveni odnos može da garantuje monopolizovane pogodnosti svojim učesnicima na različite načine: ① time što će svakomu učesniku ostaviti na volju da uzme šta može, ② što će sticanje ovih pogodnosti regulisati ili unapred odmeriti u iznosu i vrsti, ili ③ što će ih dati pojedincima ili grupama u trajnu i relativno ili potpuno neotuđivu svojinu. U ovom poslednjem slučaju, reč je o zatvorenosti prema unutra. Pogodnosti koje su date u svojinu treba nazvati pravima. U skladu s odnosnim poretkom, davanje u svojinu može biti na korist članova određenih zajednica i društava (na primer ukućana) ili na korist pojedinaca. U ovom poslednjem slučaju, pojedinac može uživati

delanje proizvelo. Odgovornost može biti prema duhovima ili bogovima, to jest može biti religiozno orijentisana. Ali odgovornost može biti i prema ljudima, i u tom slučaju konvencionalna (krvna osveta protiv i pomoću saplemenika, represalije prema varoškom stanovništvu ili nekoj drugoj zemlji) ili pravna (kažnjavanje srodnika, ukućana, članova iste opštine, lično obavezivanje ukućana ili trgovačkih partnera da jedni drugima plate dugove). I solidarnost prema bogovima je imala važne istorijske posledice (naročito za starojevrejske, starohrišćanske i prve puritanske opštine).

S druge strane, pripisivanje odgovornosti može da znači samo da su na osnovu konvencionalnog ili pravnog poretka učesnici u jednom zatvorenom odnosu zakonski ovlašćeni da raspolažu bilo kakvim pogodnostima (naročito ekonomskim) koje je njihov zastupnik stvorio. Primer za to je punovažno raspolaganje uprave jednog udruženja ili predstavnika jedne političke ili ekonomske organizacije dobrima koja prema poretku treba da služe ciljevima udruženja ili organizacije.

2. Solidarnost postoji u sledećim tipičnim slučajevima: **A** u tradicionalnim zajednicama zasnovanim na rođenju ili životnim navikama (na primer domaćinstvo i pleme); **B** u zatvorenim odnosima koji vlastitom silom obezbeđuju monopolski položaj u pogledu izvesnih pogodnosti (na primer političke grupe, naročito u prošlosti, ali i danas, naročito u vreme rata); **C** u udruženjima za sticanje dobiti u kojima poslove vode sami učesnici (na primer otvoreno trgovačko društvo); **D** pod izvesnim okolnostima u radničkim udruženjima (na primer artel).

Na tipičan način, zastupanje se javlja u udruženjima koja teže određenim ciljevima i u pravno zasnovanim grupama, naročito kad se mora upravljati izvesnom imovinom koja je skupljena da služi ostvarenju tih ciljeva.

3. Pravo zastupanja se dodeljuje na osnovu izvesnih kriterijuma, na primer po starešinstvu ili nekom sličnom pravilu.

4. Sve bliže što se tiče ovih stvari ne može se izložiti na uopšten način, već samo u okviru posebnih socioloških proučavanja. Najstarija i najopštija pojava koja spada u ovu oblast jeste represalija, i to kako u obliku osvete tako i u obliku uzimanja u zalogu.

XII. POJAM GRUPE

Jedan društveni odnos koji je zatvoren ili koji pomoću pravila ograničava prijem novih članova treba nazvati grupom, ukoliko određeni ljudi, recimo starešina grupe i možda upravni aparat, imaju za zadatak da svojim ponašanjem očuvaju njegov poredak. U istim mah, starešina grupe i upravni aparat imaju i pravo da zastupaju grupu. Izvršna vlast se nalazi u rukama starešine grupe i onih koji rade u upravnom aparatu. Ova vlast se može prisvojiti ili se može odrediti pomoću pravila koja važe za grupu i trajno ili privremeno ustupiti onim licima koja su izabrana na osnovu posebnih kriterijuma i po posebnom postupku. U grupno delanje spada legitimno delanje upravnog aparata koje na osnovu izvršne ili zastupničke vlasti teži da održi u važnosti poredak grupe, ili delanje članova grupe kojima rukovodi upravni aparat.

1. Za pojam grupe je nevažno da li je u pitanju zajednica ili društvo. Dovoljno je samo da postoji starešina grupe — glava porodice, uprava udruženja, poslovoda, knez, predsednik države, poglavar crkve — čije je delanje usmereno na održavanje grupnog poretka. Ovo je dovoljno zbog toga što ova specifična vrsta delanja, to jest delanje koje nameće jedan poredak, a ne samo delanje koje se orijentiše prema njemu, dodaje zatvorenom društvenom odnosu jedno novo svojstvo koje je sa sociološkog stanovišta neobično važno. Jer svaka zatvorena zajednica ili društvo nije grupa. To važi za erotski odnos ili za pleme bez starešine.

2. Postojanje grupe zavisi samo od prisustva starešine i, eventualno, upravnog aparata. Ili, tačnije, od

toga da li postoji verovatnoća da će lica kojima je stavljeno u zadatak da održe grupni poredak delati u tom pravcu u slučaju potrebe. Sa pojmovne strane je nevažno na čemu se osniva ovo očekivanje, na tradicionalnoj, afektivnoj ili vrednosno-racionalnoj predanosti (vazalska dužnost, dužnost prema nadležstvu ili službi) ili na ciljno-racionalnim interesima (primanje plate). Prema tome, u skladu s našom terminologijom, grupa se sastoji samo u verovatnoći da će nastupiti delanje koje je orijentisano u pomenutom pravcu. Ako nema nikakve verovatnoće da će određeno telo ili određeno lice delati na takav način, onda za nas postoji samo društveni odnos, ali ne i grupa. Sve dok postoji verovatnoća onog delanja, sve dotle postoji i grupa, uprkos tome što se menjaju lica čije je delanje orijentisano prema poretku o kome je reč. Naša definicija ima za cilj da obuhvati upravo ovo stanje stvari koje je sa sociološkog stanovišta najvažnije.

3. a) Pored delanja upravnog aparata i delanja kojim ovaj rukovodi, može se javiti i specifično delanje učesnika koje teži da obezbedi važnost grupnog poretka (na primer, doprinosi ili lične usluge svake vrste: služba porotnika, služba u vojsci, i tako dalje). b) Važeći poredak može da sadrži i norme prema kojima treba da se orijentiše delanje članova grupe, i to u stvarima koje se ne tiču same grupe (na primer građansko pravo, koje reguliše privatno ekonomsko delanje, služi interesima pojedinaca, a ne obezbeđuje važnost grupnog poretka). U prvom slučaju možemo govoriti o delanju koje se orijentiše prema grupi, a u drugom o delanju koje grupa reguliše. Grupnim delanjem treba nazvati delanje aparata i delanje kojim taj aparat planski rukovodi, a koje se orijentiše prema grupi. Grupno delanje bi, na primer, bilo učestvovanje u ratu koji vodi država, ili plaćanje nekog doprinosu koji je odredila uprava udruženja, ili ugovor koji zaključuje starešina grupe a koji obavezuje sve članove (vidi odeljak XI), najzad čitavo pravosuđe i upravni postupak (vidi odeljak XIV).

Jedna grupa može biti autonomna ili heteronomna, ali i autokefalna ili heterokefalna. Za razliku od heteronomije, gde je grupni poredak nametnut spolja, autonomija znači da su, bez obzira na sve ostale okolnosti, poredak uspostavili sami članovi grupe po svojoj volji. Autokefalija znači da su starešina i upravni aparat postavljeni na osnovu poretka same grupe, za razliku od heterokefalije, gde su ovi organi, bez obzira na ostale okolnosti, postavljeni spolja.

Heterokefalija postoji, na primer, kod naimenovanja guvernera kanadskih provincija od strane centralne vlade Kanade. Jedna heterokefalna grupa može biti autonomna, a autokefalna heteronomna. Isto tako, jedna grupa može biti delimično jedno ili drugo u oba pravca. Autokefalne države-članice nemačkog carstva bile su heteronomne u sferi nadležnosti carstva uprkos autokefaliji, a autonomne u sferi vlastite nadležnosti (u crkvenim i školskim stvarima). U sastavu Nemačke, oblast Elzasa i Lorene bila je autonomna u ograničenom obimu, ali heterokefalna, jer je car postavljao namesnika. Svi ovi elementi mogu katkad biti prisutni samo delimično. Jednu grupu koja je u isti mah potpuno heteronomna i potpuno heterokefalna (kao puk u jednoj vojsci) najčešće treba shvatiti kao deo neke šire grupe. Ali da li je to slučaj, zavisi od stvarne mere samostalnosti u orijentaciji delanja u konkretnom slučaju. U terminološkom pogledu to je pitanje čisto praktične prirode.

XIII. POREDAK U GRUPI

Zakonski uspostavljen poredak jednog društva može nastati na dva načina: ① slobodnim dogovorom, ili ② nametanjem i pokoravanjem. Izvršna vlast jedne grupe može polagati pravo na legitimnu moć da nametne novi poredak. Pod ustavom jedne grupe treba razumeti verovatnoću, koja se menja po obimu, vrsti i uslovima, da će se članovi grupe povinovati pravilima koja nameće postojeća izvršna vlast. U pomenute uslo-

ve, koje određuje svaki poredak, može da spada i pristanak određenih članova ili delova grupe, ili bar to da prethodno treba čuti njihovo mišljenje, ali pored toga i bilo šta drugo.

Poredak jedne grupe može biti nametnut kako članovima tako i onima koji nisu članovi, naravno pod određenim okolnostima. To će biti slučaj naročito onda kad se nečlanovi nalaze u nekom odnosu prema teritoriji na kojoj grupa deluje (prisustvo, rođenje, preduzimanje izvesnih radnji na toj teritoriji). Jedna grupa čiji poredak u načelu oktroiše teritorijalno važenje može se nazvati teritorijalnom grupom, svedeno da li njen poredak polaže pravo samo na teritorijalno važenje prema svojim članovima (što je moguće ili se bar događa u ograničenom obimu).

1. U smislu naše terminologije, jedan poredak je uvek nametnut kad nije stvoren slobodnim ličnim dogovorom svih učesnika. Prema tome, nametnuta je i odluka većine kojoj se manjina pokorava. Stoga legitimnost vladavine većine dugo vremena nije bila priznata ili je bila problematična (kod staleža u srednjem veku, a u novije vreme u ruskoj opštini). U tom slučaju je za sociologiju od presudnog značaja samo stvarno postojeće stanje stvari.

3. Pojam ustava koji je ovde upotrebljen, upotrebio je i Lassalle. On nije identičan s pisanim ustavom, to jest s ustavom u pravom smislu reči. Sa sociološkog stanovišta, pitanje se sastoji samo u ovom: kad, zbog čega i u kojoj meri, možda i pod kojim posebnim uslovima (na primer uz odobravanje bogova ili sveštenika ili pristanak izbornog tela) članovi grupe pokorno slede volju starešine grupe. I dalje: pod kojim okolnostima starešini grupe stoji na raspolaganju upravni aparat i grupno delanje kad on izdaje zapovesti i, naročito, kad nameće nova pravila.

4. Glavni tip nametnutog poretka koji važi u okviru jedne teritorije predstavljaju norme krivičnog prava i mnoga druga pravna pravila političkih grupa kod kojih je prisustvo, rođenje, preduzimanje ili izvršenje neke

radnje na teritoriji grupe uslov za primenu poretka. (Uporedi pojam »teritorijalno telo« koji upotrebljavaju Gierke i Preuss.)

XIV. UPRAVNI I REGULATIVNI POREDAK

Jedan poredak koji reguliše grupno delanje može se nazvati upravnim poretkom. Jedan poredak koji reguliše druge oblike društvenog delanja i jamči pojedincima uživanje onih pogodnosti koje im tim regulisanjem otvara može se nazvati regulativnim poretkom. Grupa koja se orijentiše samo prema prvom tipu poretka može se nazvati upravnom grupom, a ona koja se orijentiše samo prema ovom poslednjem regulativnom grupom.

1. Po sebi se razume da najveći broj postojećih grupa ima oba svojstva. Primer čisto regulativne grupe bila bi teorijska konstrukcija pravne države zasnovane na apsolutnom principu *laissez faire* (što bi, doduše, pretpostavljalo prepuštanje kontrole nad finansijama čistoj privatnoj privredi).

2. O pojmu grupnog delanja vidi odeljak XII, No. 3. Pod pojam upravnog poretka spadaju sva pravila koja regulišu kako ponašanje upravnog aparata tako i ponašanje članova grupe prema grupi, to jest koja utvrđuju ciljeve čije ostvarenje poredak grupe nastoji da obezbedi time što planski propisuje kako treba da deluju njegov upravni aparat i njegovi članovi. U jednoj ekonomskoj organizaciji zasnovanoj na potpuno komunističkim principima tu bi spadalo čitavo društveno delanje, a u jednoj apsolutno pravnoj državi samo delatnost sudija, policijskih nadležstava, porotnika, vojnika, zakonodavca i birača. U najopštijim linijama, mada ne i u svim pojedinostima, granica između upravnog i regulativnog poretka podudara se s onim što se u političkoj grupi razlikuje kao javno i privatno pravo. Bliže o tome u sociologiji prava.

Organizacija je trajno delanje koje se rukovodi određenim ciljem, a organizovana grupa je društvo s upravnim aparatom koji trajno dela rukovodeći se nekim određenim ciljem.

Udruženje je grupa stvorena slobodnim dogovorom čiji poredak važi samo za one koji su lično uzeli učešća u njegovom uspostavljanju.

Ustanova je grupa čiji poredak reguliše određenu sferu delatnosti i koja relativno uspešno nameće ovaj poredak svima koji zadovoljavaju određene kriterijume.

1. Pod pojam organizacije potpada i obavljanje političkih, crkvenih i trgovačkih poslova, ukoliko je zadovoljen kriterijum trajne orijentacije prema cilju.

2. Udruženje i ustanova su grupe s racionalno (planski) uspostavljenim porecima. Ili, tačnije, ukoliko jedna grupa ima racionalno uspostavljen poredak treba je nazvati udruženjem ili ustanovom. Ustanova je pre svega država, zajedno sa svim njenim heterokefalnim grupama, a zatim i crkva, ukoliko je njen poredak racionalno uspostavljen. Poredak jedne ustanove polaže pravo da važi za sve koji zadovoljavaju određene kriterijume (rođenje, boravak, korišćenje izvesnih povlastica), svejedno da li je pojedinac u pitanju lično pristupio, kao što je to slučaj kod udruženja, odnosno uzeo učešća u njegovom uspostavljanju, ili nije. Stoga su ustanove u sasvim specifičnom smislu nametnuti poreci. Ustanova pogotovo može biti teritorijalna grupa.

3. Razlika između udruženja i ustanove je relativna. Pravila jednog udruženja mogu uticati na interese onih koji nisu njegovi članovi, i priznanje važnosti ovog poretka može im se stoga nametnuti, bilo putem uzurpacije i upotrebe sile kojom udruženje raspolaže, bilo pomoću zakonski uspostavljenog poretka (na primer pravo koje reguliše poslove akcionarskih društava).

4. Jedva treba naglasiti da udruženje i ustanova nisu jedino mogući tipovi grupe. Uostalom, to su samo polarne suprotnosti (tako u religioznoj oblasti: sekta i crkva).

Moć označava svaki stepen verovatnoće da se nametne svoja volja u jednom društvenom odnosu uprkos otporu, bez obzira na čemu počiva ova verovatnoća.

Vlast označava verovatnoću da će određena lica poslušati jednu zapovest određenog sadržaja. Disciplina označava verovatnoću da će određena grupa ljudi, i to zahvaljujući navici, brzo, automatski i na shematski način poslušati jednu zapovest.

1. Sa sociološkog stanovišta, pojam moći je amorfan. Sve moguće osobine jednog čoveka i sve moguće okolnosti mogu nekoga staviti u položaj da u datoj situaciji svoju volju nametne drugima. Stoga sociološki pojam vlasti mora biti precizniji i može da znači samo verovatnoću da se za jednu zapovest nađe poslušnost.

2. Pojam discipline uključuje u sebe naviknutost koja je karakteristična za nekritičnu i bespogovornu poslušnost masa.

Postojanje vlasti je vezano samo za aktualno prisustvo lica koje uspešno naređuje drugom, ali ne bezuslovno i za postojanje upravnog aparata ili grupe. Ali u najvećem broju slučajeva vlast obično pretpostavlja bar jedno ili drugo. Jednu grupu treba nazvati grupom s vlašću, ukoliko su na osnovu važećeg poretka njeni članovi podvrgnuti odnosima vlasti.

1. Otac porodice vlada bez upravnog aparata. Jedan beduinski poglavica, koji ubira prihode od karavana, ljudi i imovine koji prelaze preko njegovog utvrđenja, vlada nad svim tim neodređenim i uvek drugim pojedincima koji su, iako ne pripadaju nikakvoj grupi, dospeli u određenu situaciju, i samo dotle dok se u toj situaciji nalaze. On to čini pomoću svoje pratnje koja mu u datom slučaju služi kao upravni aparat za primenu prinude. Teorijski bi bilo moguće zamisliti jednu takvu vlast koju vrši jedan jedini čovek bez ikakvog upravnog aparata.

2. Grupa u kojoj postoji upravni aparat je uvek u izvesnom stepenu grupa s vlašću. Ali pojam je relativan. Obična grupa s vlašću je u isti mah i upravna grupa. Osobnost grupe određuju mnogi činioci: način na koji se upravlja, karakter lica nad kojima se upravlja i domašaj efektivne upotrebe vlasti. Prva dva činioca u najvećoj mogućoj meri zavise od vrste legitimnih osnova na kojima vlast počiva. (O tome vidi niže, glava III.)

XVII. POLITIČKE I HIJEROKRATSKE GRUPE

Grupu s vlašću treba nazvati političkom grupom onda i ukoliko njen opstanak i važenje njenog poretka u okviru određene geografske oblasti neprekidno obezbeđuje upravni aparat upotrebom ili pretnjom upotrebe fizičke sile. Jednu političku organizaciju treba nazvati državom kad i ukoliko njen upravni aparat s uspehom polaže pravo na monopol legitimne fizičke sile za održavanje poretka. Za društveno delanje, a naročito za grupno delanje, treba reći da je politički orijentisano onda i ukoliko ono teži da utiče na vršenje vlasti u jednoj političkoj grupi, a naročito na prisvajanje, prinudno oduzimanje, ponovnu raspodelu ili deljivanje izvršne vlasti.

Jednu grupu s vlašću treba nazvati hijerokratskom grupom onda i ukoliko se radi obezbeđenja njenog poretka upotrebljava psihička prinuda putem davanja ili uskraćivanja sredstava spasenja (hijerokratska prinuda). Jednu hijerokratsku organizaciju treba nazvati crkvom kad i ukoliko njen aparat polaže pravo na monopol legitimne hijerokratske prinude.

1. Po sebi se razume da upotreba fizičke sile nije ni jedino ni najuobičajenije sredstvo uprave u političkim grupama. Štaviše, starešine ovih grupa su se oduvek služile svim mogućim sredstvima za ostvarenje svojih ciljeva. Ali u svakom slučaju, pretnja silom, i kad je to potrebno njena stvarna upotreba, predstavlja specifično sredstvo političkih grupa, njihov *ultima ratio*, kad druga sredstva iznevere. Fizičku silu kao legitim-

no sredstvo ne upotrebljavaju samo političke grupe, već i pleme, porodične zadruge, a u srednjem veku pod izvesnim okolnostima svi koji su ovlašćeni da nose oružje. Pored toga što u najmanju ruku upotrebljava i fizičku silu za obezbeđenje svog poretka, za političku grupu je karakteristično da vlast njenog upravnog aparata polaže pravo da važi na jednoj teritoriji, i ovo svoje pravo upravni aparat obezbeđuje silom. Grupe koje upotrebljavaju fizičku silu, a imaju i ovo drugo svojstvo — bile to seoske zajednice ili čak pojedine porodične zadruge ili esnafski savezi i radnička udruženja («saveti») — moraju se utoliko nazvati političkim grupama.

2. Jednu političku grupu, uključujući tu i državu, ne možemo odrediti navođenjem ciljeva kojima se grupno delanje rukovodi. Počev od brige da se obezbedi ishrana, pa sve do potpore umetnosti, nije bilo nijednog cilja koji političke grupe nisu s vremena na vreme težile da postignu, kao što nije bilo nijedne političke grupe koja nije imala za cilj da obezbedi ličnu sigurnost i organizuje pravosuđe. Stoga se politički karakter jedne grupe može odrediti samo pomoću sredstava kojima se služi, to jest pomoću fizičke sile. Ovo sredstvo — koje pod izvesnim okolnostima može postati cilj za sebe — nije svojstveno samo političkoj grupi, ali je specifično za nju i predstavlja neophodan sastavni deo njenog bića.

Naša definicija ne odgovara sasvim svakodnevnoj upotrebi. Ali ako se uobičajeno shvatanje ne načini preciznijim, ono je neupotrebljivo. U svakodnevnom razgovoru, govori se o deviznoj politici narodne banke, o finansijskoj politici uprave jednog udruženja, o školskoj politici jedne lokalne zajednice, i pri tom se misli na planski postupak i sistematsko vođenje određenih poslova. Isto tako, na karakterističan način se govori o političkoj strani ili domašaju neke delatnosti, ili o političkim činovnicima, političkim novinama, političkoj revoluciji, političkom udruženju, političkoj stranci ili političkim posledicama, za razliku od ekonomske, kulturne ili religiozne strane određenih poja-

va i zbivanja i pri tom se ima na umu sve ono što je od ma kakvog značaja za odnose vlasti u jednoj političkoj grupi (naročito državi), to jest sve što može da izazove, spreči ili ubrza njeno uspostavljanje, promenu ili uništenje, za razliku od onih pojava i zbivanja koji nemaju nikakve veze s tim. Kao što se vidi, i u svakodnevnom razgovoru se ono što je zajedničko za oblast političkih pojava traži u sredstvima, to jest u načinu pomoću koga državna vlast dela, nezavisno od ciljeva kojima služi. Stoga se može reći da naša definicija, time što oštro naglašava ono što je specifično, to jest da politička grupa počiva na stvarnoj ili mogućnoj upotrebi sile, samo tačnije određuje ono što imamo na umu i u svakodnevnom razgovoru. Doduše, u svakodnevnom razgovoru se političkim grupama nazivaju ne samo grupe koje su nosioci legitimne upotrebe fizičke sile, već i političke stranke i klubovi koji teže da izrazito nasilnim putem utiču na političko grupno delanje. Mi ćemo ovu vrstu društvenog delanja, to jest društveno delanje koje je politički orijentisano, razlikovati od pravog političkog delanja, koje je grupno delanje političkih grupa u smislu koji je utvrđen u odeljku XII, No. 3.

3. Pošto je pojam države tek u moderno doba potpuno razvijen, najbolje je odrediti ga u skladu s modernim tipom države, ali pri tom treba apstrahovati od njenih materijalnih ciljeva koji su vrlo promenljivi. Za današnju državu je u formalnom pogledu karakteristično da ona ima jedan upravni i pravni poredak koji se na zakonski način mogu menjati, prema kojima se orijentiše organizovano grupno delanje upravnog aparata (koje je isto tako na zakonski način utvrđeno) i koji nastoje da obavežu ne samo članove grupe koji su to uglavnom postali rođenjem, već u širokom obimu i čitavo delanje koje se odvija na podvlašćenoj teritoriji. Prema tome, moderna država je teritorijalna ustanova. I dalje: da je upotreba fizičke sile danas legitimna samo ukoliko je država dozvoljava i naređuje. Tako, na primer, pravo koje ima otac da kažnjava svoju decu ostatak je nekadašnjeg izvornog

prava starešine porodice da raspolaže čak i životima dece i robova. Ovaj monopolski karakter državne vlasti je bitno svojstvo njenog današnjeg položaja, baš kao i to što ona ima karakter racionalne ustanove i trajne organizacije.

4. Odlučujući kriterijum za pojam hijerokratske grupe ne može biti vrsta spasonosnih dobara koja se stavljaju u izgled, to jest da li su ona ovozemaljska, onozemaljska, materijalna ili duhovna, već samo činjenica da je njihovo davanje osnov duhovne vlasti nad ljudima. Nasuprot tome, a u skladu s uobičajenim shvatanjem, za pojam crkve je karakteristično ovo: da je to jedna racionalna ustanova s čvrstom organizacijom koja polaže pravo na monopolsku vlast. Inače, crkva teži da uspostavi hijerokratsku vlast na teritorijalnoj osnovi (parohije), mada se način na koji ona pokušava da obezbedi svoj monopolski položaj razlikuje od slučaja do slučaja. Ali istorijski gledano, za crkvu nije bitno uspostavljanje monopola vlasti na određenoj teritoriji kao kod političkih grupa. Ovo je pogotovo tačno danas. To što crkva ima karakter ustanove, i naročito okolnost da neko postaje član jedne crkve rođenjem, jasno odvaja crkvu od sekte. Za ovu poslednju je karakteristično da predstavlja jedno udruženje i da njeni članovi mogu postati samo oni koji su u religioznom pogledu kvalifikovani. (Bliže o tome spada u sociologiju religije.)

IV. PROTESTANTSKA ETIKA I DUH KAPITALIZMA⁵

VEROISPOVEST I DRUSTVENA SLOJEVITOST

Statistika zanimanja jedne u verskom pogledu mešovite zemlje otkriva s upadljivom učestalošću pretežno protestantski karakter klase kapitalista i industrijalaca, kao i viših, stručno obrazovanih slojeva radničke klase, naročito tehničkog i trgovačkog osoblja modernih preduzeća. O ovoj pojavi se u više mahova živo govorilo u katoličkoj štampi i literaturi i na katoličkim skupovima u Nemačkoj. Ona je jasno izražena u statističkim brojevima ne samo onde gde se razlika u veri poklapa s razlikom u nacionalnoj pripadnosti, a time i u stepenu kulturnog razvitka — kao što je slučaj između Nemaca i Poljaka u istočnim oblastima Nemačke — već gotovo svuda gde je kapitalistički razvitak u vreme svog rascvata imao slobodne ruke da stanovništvo raslojava prema svojim potrebama. I ukoliko je bilo više slobode u tom pogledu, utoliko je ova pojava jasnije izražena. Doduše, relativno znatno veće učešće protestanata u kapitalističkoj svojini i pretežno protestantski karakter viših slojeva radnika u velikim modernim preduzećima možemo delimično objasniti istorijskim razlozima, po kojima verska pripadnost nije uzrok ekonomskih pojava, već u izvesnom smislu njihova posledica. Učešće u onim ekonomskim funkcijama, koje pretpostavljaju delom kapitalističku svojinu, delom skupo obrazovanje, a većinom i jedno i drugo,

⁵ Max Weber, »Die protestantische Ethik und der Geist des Kapitalismus«, *Gesammelte Aufsätze zur Religionssoziologie* (Tübingen: J. C. B. Mohr/Paul Siebeck, 1920), Bd. I, S. 17—23, 30, 33, 35—44, 44—45, 48, 50, 51—52, 53—55, 60—62, 63—69, 81—83, 84, 87—89, 93—94, 102—103, 104—106, 108, 190—206 (sa ispuštanjem beležaka ispod teksta). — Preveo Mihailo Đurić.

danas je povezano s istorijski nasleđenim bogatstvom ili bar s izvesnom imućnošću. A upravo veliki broj najbogatijih i privredno najrazvijenijih oblasti Nemačke, naročito mnoge bogate varoši, prišli su protestantizmu u 16. veku, i posledice toga i danas dobro dolaze protestantima u ekonomskoj borbi za opstanak.

Ali postavlja se jedno istorijsko pitanje: zašto su ekonomski razvijenije oblasti imale ovu osobito snažnu sklonost ka crkvenoj revoluciji? I odgovor nipošto nije tako jednostavan kao što bi se na prvi pogled moglo poverovati. Razume se, odbacivanje ekonomskog tradicionalizma je bitno doprinelo stvaranju nepoverenja prema religioznoj tradiciji, kao što je i ojačalo sklonost ka pobuni protiv tradicionalnih autoriteta. Ali pri tom treba uzeti u obzir ono što se danas često zaboravlja: da reformacija nije značila potpuno uklanjanje crkvene vlasti iz života, već zamenjivanje dotadašnjeg oblika jednim drugim. I to zamenjivanje jedne krajnje komotne, praktično jedva primetne, često gotovo samo još formalne vlasti jednom vlašću koja u najvećem mogućem stepenu zadire u sve oblasti privatne i javne delatnosti i koja na beskrajno težak i strog način reguliše čitav način života. Vlast katoličke crkve — koja je ranije još više nego sada bila »okrutna prema jericima a blaga prema grešnicima« — podnose i danas narodi koji imaju sasvim modernu privredu, kao što su je podnosile najbogatije i ekonomski najrazvijenije oblasti na izmaku 15. veka. Vladavina kalvinizma kakva je postojala u 16. veku u Ženevi i Škotskoj, krajem 16. i početkom 17. veka u većem delu Holandije, u 17. veku u Novoj Engleskoj i povremeno u samoj Engleskoj, bila bi za nas najnepodnošljiviji oblik kontrole nad pojedincem koji se može zamisliti. Upravo tako su je i shvatili široki slojevi starog plemstva onoga doba u Ženevi, Holandiji i Engleskoj. Ono što su reformatori u ondašnjim ekonomski najrazvijenijim zemljama našli da treba kудiti nije bilo to što je crkva previše gospodarila životom, već što je to premalo činila. Kako je došlo do toga da su ove ekonomski najrazvijenije zemlje i, kao što ćemo još videti, upravo ekonomski sve

jači slojevi građanske klase u tim zemljama, ne samo strpljivo podnosili dotad nepoznatu puritansku tiraniju, već u njenu obranu izgradili jedan oblik herojstva (»the last of our heroisms«, kako Carlyle s pravom kaže) koji je građanskoj klasi kao klasi retko kad ranije bio svojstven, a za koji ona kasnije nikad više nije znala?

Ali mada se jače učešće protestanata u kapitalističkoj svojini i na rukovodećim mestima u modernoj privredi delimično može razumeti kao posledica njihovog istorijski nasleđenog i prosečno boljeg imovnog stanja, ima izvesnih pojava kod kojih je uzročni odnos nesumnjivo drukčiji. Pre svega, ovde treba pomenuti razliku u karakteru više nastave koju katolički roditelji za razliku od protestantskih obično pružaju svojoj deci, a koja se može utvrditi kako u Badenu i Bavarskoj, tako i u Mađarskoj. To što postotak katolika među učenicima i maturantima viših škola znatno zaostaje iza njihovog učešća u ukupnom stanovništvu, može se, doduše, dobrim delom objasniti pomenutim nasleđenim imovinskim razlikama. Ali time se ne može objasniti to što u grupi katoličkih maturanata postotak onih koji dolaze iz škola koje naročito pripremaju za tehničke, zanatske i trgovačke pozive upadljivo jako zaostaje iza postotka protestanata, i što je broj katoličkih maturanata u humanističkim gimnazijama mnogo veći nego broj protestantskih. Pre bi se moglo reći da ovu okolnost treba uzeti u obzir prilikom objašnjenja slabog učešća katolika u kapitalističkoj privredi. Ali još upadljivija je jedna pojava koja nam pomaže da shvatimo neznatno učešće katolika među stručno obrazovanim radnicima u modernoj industriji. Poznato je, naime, da fabrike regrutuju stručnu radnu snagu u znatno većoj meri iz redova potomaka protestantskih nego katoličkih zanatskih pomoćnika. Drugim rečima, to znači da među zanatskim pomoćnicima katolici pokazuju veću sklonost da se bave zanatom, i stoga oni relativno češće postaju zanatski majstori, dok protestanti relativno češće odlaze u fabrike da bi tamo popunili gornje redove stručne radne snage i činovničkog aparata. U tim slučajevima, uzročni odnos nesumnjivo stoji ova-

ko: da su vaspitanjem usađene duhovne odlike, i naročito pravac obrazovanja koji je uslovljen religioznom atmosferom roditeljskog doma, odredili izbor poziva i dalju sudbinu pojedinaca.

Neznatno učešće katolika u modernom privrednom životu Nemačke utoliko više pada u oči što se protivu opštepoznatoj činjenici: da su nacionalne ili religiozne manjine, time što im je svojevoljno ili prinudno uskraćen pristup ka politički uticajnim položajima, upravo naterane da se bave privređivanjem, i da njihovi najobdareniji pripadnici ovde moraju da traže zadovoljenje svojim ambicijama koje se ne mogu unovčiti na tlu državne službe. To se dogodilo s Poljacima u Rusiji i istočnoj Pruskoj, s hugenotima u Francuskoj pod Lujem XIV, s kvekerima i drugim religioznim sektama u Engleskoj i, last but not least, s Jevrejima za ove dve hiljade godina. Ali ništa slično ne vidimo kod katolika u Nemačkoj, ili bar ništa što bi padalo u oči, a ni u prošlosti, i to ni u Holandiji ni u Engleskoj u vreme kad su bili proganjani ili samo tolerisani, katolici nisu pokazivali nikakve osobite znake ekonomskog razvitka. Štaviše, činjenica je da su protestanti (naročito neki pravci o kojima će kasnije biti više reči), i to kako kao vladajući tako i kao podvlašćeni sloj, kao većina i kao manjina, pokazali specifičnu sklonost ka ekonomskom racionalizmu kakva se nije mogla i ne može zapaziti kod katolika ni u jednom ni u drugom slučaju. Prema tome, pravi uzrok različitog ponašanja mora se potražiti u trajnim unutrašnjim osobenostima, a ne u spoljašnjem istorijsko-političkom položaju ovih veroispostavi...

»Duh rada«, »duh napretka«, ili kako se već može nazvati ono čije buđenje hoćemo da pripišemo protestantizmu, ne sme se shvatiti u smislu životne radosti ili na bilo koji drugi »prosvetiteljski« način, što se danas obično čini. Stari protestantizam Luthera, Calvina, Knoxa i Voëta nema nikakve veze s onim što se danas naziva napretkom. Prema mnogim stranama modernog života, kojih se danas ne bi mogao lišiti ni najekstremniji vernik, on je direktno neprijateljski raspoložen.

Ako uopšte treba pronaći neko unutrašnje srodstvo između određenih osobina staroprotestantskog duha i moderne kapitalističke kulture, onda te osobine moramo potražiti ne u tobožnjoj manje ili više materijalističkoj ili antiasketskoj životnoj radosti protestantske veroispovesti, već u njenim čisto religioznim crtama...

DUH KAPITALIZMA

U naslovu ove studije je upotrebljen pomalo pretenozan izraz »duh kapitalizma«. Šta pod tim treba razumeti? Već pri prvom pokušaju da se ovaj pojam definiše javljaju se izvesne teškoće koje zadiru u temelje našeg istraživanja.

Ako se uopšte može pronaći neki predmet koji ima smisla označiti ovim izrazom, onda to može biti samo »istorijski individuum«, to jest skup povezanih odnosa u istorijskoj stvarnosti koje sa stanovišta njihovog kulturnog značenja pojmovno sastavljamo u jednu celinu.

Ali pošto se takav istorijski pojam odnosi na jednu pojavu u njenoj individualnoj osobenosti, ne možemo ga definisati (što znači: razgraničiti) pomoću sheme *genus proximum* i *differentia specifica*, već ga moramo postepeno komponovati od njegovih pojedinih sastavnih delova uzetih iz istorijske stvarnosti. Stoga potpuno pojmovno razumevanje ne može stajati na početku već na kraju istraživanja. Drugim rečima, tek tokom raspravljanja i na osnovu njegovih bitnih rezultata pokazće se kako sa stanovišta od koga ovde polazimo najbolje i najadekvatnije treba izraziti ono što podrazumevamo pod duhom kapitalizma. A samo stanovište (o kome će još biti reči) nije jedino moguće stanovište sa koga se mogu proučavati istorijske pojave koje nas interesuju. Kao i kod svih ostalih istorijskih pojava, sa drugih stanovišta bi se i ovde mogle otkriti druge bitne crte. A odatle proizlazi da se pod duhom kapitalizma uopšte ne mora razumeti samo ono što je po našem shvatanju bitno. Jer to je upravo ono što leži u osnovi metoda stvaranja istorijskih pojmova koji teži da stvarnost svrsta u konkretne genetičke veze koje

uvek i neizbežno imaju specifičnu boju, a ne da je podvede pod apstraktne opšte pojmove.

Ali ako ipak treba utvrditi predmet koji nameravamo da proučimo i istorijski objasnimo, onda to ne može biti definicija, već samo provizorno predočavanje onoga što se ovde podrazumeva pod duhom kapitalizma. U stvari, takvo provizorno predočavanje je neophodno, jer se samo na taj način možemo sporazumeti o predmetu istraživanja. U tom cilju, ovde ćemo se zadržati na jednom svedočanstvu onog duha koje u gotovo klasičnom obliku sadrži ono do čega nam je ovde najpre stalo, a koje u isti mah ima i tu prednost što ne stoji ni u kakvoj vezi s religioznošću, pa je, utoliko, neutralno u odnosu na našu temu:

»Znaj da je vreme novac; kad neko može da zaradi deset šilinga dnevno svojim radom, a pola dana provodi u šetnji ili lenstvuje u svojoj sobi, onda on treba da obračuna ne samo onih šest penija koje je možda potrošio na svoje zadovoljstvo, već i čitavih pet šilinga koje je ispustio ili čak bacio kroz prozor.

Znaj da je kredit novac. Ako neko ostavi kod mene svoj novac na čuvanje, onda mi on poklanja interes, ili bar nešto čime mogu započeti. A kad neko uživa veliki kredit i ume da ga dobro iskoristi, onda se može steći lepa suma novca.

Znaj da novac ima oplodnu moć i plodonosnu prirodu. Novac može da proizvede novac, a njegovi izdanci još i više, i tako dalje. Pet šilinga puštenih u opticaj daje najpre šest, zatim sedam šilinga i tri penija, sve dok se ne istera sto funti sterlinga. Što se više novca pusti u opticaj, više će se dobiti, tako da korist od njega sve brže i brže raste. Ko ubija prasnu krmaču, taj uništava čitavo njeno potomstvo do hiljaditog člana. Ko potroši svotu od pet šilinga, taj ubija sve što se time moglo proizvesti: čitave kolone funti sterlinga.

Znaj da je dobar platiša, prema onoj poslovi, gospodar svačije kese. Onaj ko je poznat po tome da plaća tačno i u obećano vreme, taj uvek može da pozajmi sav novac koji njegovim prijateljima nije potreban.

Katkad je to od velike koristi. Pored vrednoće i ume-
renosti, ništa ne doprinosi toliko tome da se mlad čovek
probije u svetu koliko tačnost i pravednost u svim
njegovim poslovima. Stoga nikad ne zadržavaj pozaj-
mljeni novac ni časa duže nego što si obećao, da srdž-
ba zbog zakašnjenja ne bi zauvek zatvorila kese tvo-
jih prijatelja.

Čovek mora da pazi na najbeznačajnije stvari koje
se tiču poverenja prema njemu. Kad tvoj poverilac ču-
je udarac tvog čekića u 5 sati izjutra ili 8 sati uve-
če, onda će ga to umiriti za čitavih šest meseci; ali
ako te vidi za bilijarskim stolom ili čuje tvoj glas u
krčmi u vreme kad bi trebalo da radiš, onda će te on
već sledećeg jutra opomenuti na plaćanje i tražiće svoj
novac natrag pre nego što ga budeš imao.

Ako vodiš računa o ovim sitnicama, onda to znači da
misliš na svoje dugove; time u očima drugih postaješ
savestan i čestit čovek, i tvoja kreditna sposobnost se
povećava.

Čuvaj se toga da smatraš svojom svojinom sve što
imaš ili da živiš kao da je tako. Time se zavaravaju
mnogi ljudi koji pozajmljuju novac od drugih. Da bi
to predupredio, vodi tačan račun o svojim izdacima i
prijhodima. Ako se pomučiš i jednom počneš da mis-
liš na pojedinosti, onda ćeš otkriti kako sasvim mali
izdaci narastu do velikih suma i primetićeš šta se mo-
glo uštedeti i šta se u budućnosti može uštedeti.

Za šest funti godišnje možeš upotrebiti 100 funti,
pod pretpostavkom da si poznat kao pametan i čestit
čovek. Ko svakodnevno beskorisno utroši jedan groš,
taj beskorisno troši godišnje šest funti, a to je cena
za upotrebu 100 funti. Ko svakodnevno rasipa jedan
deo svog vremena u vrednosti od jednog groša (a to
može biti samo par minuta), gubi godišnje, kad se sra-
čuna dan na dan, upotrebu od 100 funti. Ko beskorisno
proćerda vreme u vrednosti od pet šilinga, gubi pet ši-
linga, a mogao bi još pet da baci u more. Ko izgubi pet
šilinga, gubi ne samo tu sumu, već i sve ostalo što
se pomoću nje moglo zaraditi, što može da naraste do

sasvim značajne sume kad mlad čovek dostigne dubo-
ku starost.«

Tim rečima — kojima se Ferdinand Kürnberger ru-
ga u svojoj duhovitoj slici američke kulture kao to-
božnjem simbolu vere Jenkija — propovedao je Benja-
min Franklin. Nema nikakve sumnje da u ovim rečima
na karakterističan način provejava duh kapitalizma,
mada treba priznati da one ne sadrže sve što se pod
tim duhom može razumeti. Zadržimo se još malo na
ovom svedočanstvu čiju životnu mudrost Kürnberger
svodi na ovo: »Od goveda se pravi loj, a od ljudi no-
vac.« Odmah pada u oči da je ovaj »filozofiji tvrdičlu-
ka« svojstven ideal časnog čoveka koji je dostojan kre-
dita, a pre svega misao da je pojedinac dužan da uve-
ćava svoj kapital bez obzira na potrebe koje ima, već
samo uvećavanja radi. I što je naročito važno: da se
ovde ne propoveda samo obična tehnika života, već
jedna samosvojna etika, i da se povreda tih etičkih
normi ne shvata kao ludost, već kao zaboravljanje duž-
nosti. Ovde nije reč samo o poslovnoj umešnosti —
tako nešto može se naći i drugde i dovoljno često —
već o jednom etosu, i to je upravo ono što nas intere-
suje...

Razume se, sve Franklinove moralne pridike imaju
utilitarističku podlogu: poštenje je korisno, jer dono-
si kredit, a isto tako tačnost, vrednoća i umerenost. To
su vrline samo zbog toga što koriste. A odatle bi pro-
izašlo da je privid poštenja dovoljan onde gde može
da posluži istom cilju, i da bi svaki dodatak tome
Franklin morao da osudi kao neproduktivno rasipa-
nje. I doista, svako ko u njegovoj Autobiografiji pro-
čita priču o tome kako je on prihvatio ove vrline, ili
izlaganja o koristi koju donosi strogo održavanje pri-
vida skromnosti, to jest namerno umanjivanje vlastitih
zasluga da bi se zadobilo opšte priznanje, mora doći
do zaključka da su po Franklinu sve vrline samo utoli-
ko vrline ukoliko su *in concreto* od koristi pojedin-
cu, i da je goli privid dovoljan svuda gde se njime mo-
že postići isto. Uostalom, za strogi utilitarizam to je
neizbežan zaključak. Ono što Nemci već odavno oseća-

ju kao pritivornost američkog načina života, ovde zatičemo *in flagranti*.

Ali stvari nipošto nisu tako proste. Ne samo Franklinov karakter, koji se ispoljava u retkoj iskrenosti njegove Autobiografije, već i okolnost što saznanje o korisnosti vrline on svodi na otkrovenje kojim ga je Bog hteo da uputi na put vrline, pokazuju da ovde ima i nečeg drugog a ne samo pervazom optočenih egoističkih maksima. Ono što čini »summum bonum« ove etike, sticanje novca, i uvek sticanje što više novca, uz strogo izbegavanje svakog prirodnog uživanja, potpuno je lišeno svih eudemonističkih i hedonističkih elemenata, tako je čisto zamišljeno kao cilj po sebi, da se nasuprot sreći ili koristi pojedinca na svaki način javlja kao nešto potpuno transcendentno i apsolutno iracionalno. Za čoveka je sticanje zarade sada postalo cilj života, a ne više sredstvo za zadovoljenje njegovih materijalnih životnih potreba. Za zdravu pamet, to je apsolutno besmisleno preobraćanje jednog, da tako kažemo, prirodnog reda stvari. Ali u tome se upravo ogleda glavni motiv kapitalizma, nešto što je ovome isto toliko svojstveno koliko je tuđe čoveku koji nije dodirnut njegovim dahom. I još nešto. U njemu je izraženo jedno osećanje koje se neposredno dodiruje s izvesnim religioznim shvatanjima. Ako se, naime, postavi pitanje: zašto od čoveka treba praviti novac, Benjamin Franklin odgovara u svojoj Autobiografiji jednom biblijskom izrekom koju mu je njegov strogo kalvinistički zadojen otac u mladosti urezao u dušu: »Vidiš li čoveka krepkog na poslu, taj će pred carevima stajati.« U okviru modernog privrednog poretka, sticanje novca na zakonom dozvoljen način je rezultat i izraz valjanosti na poslu. I kao što se lako može videti, ova valjanost je upravo alfa i omega Franklinovog morala, i ona se pominje kako na navedenim mestima tako i u svim njegovim drugim spisima.

U stvari, osećanje dužnosti prema pozivu je karakteristično za društvenu etiku kapitalističke kulture i u izvesnom smislu predstavlja njen konstitutivan princip. Ova osobita ideja koja nam je danas tako dobro

poznata, iako je po sebi tako malo razumljiva, svodi se na ovo: da pojedinac ima određene obaveze prema svojoj profesionalnoj delatnosti, ma u čemu se ona sastojala, bilo da je u pitanju upotreba vlastite radne snage ili samo vlastitih materijalnih dobara (kapital). Razume se, to ne znači da je ova ideja izrasla samo na tlu kapitalizma, ali mi ćemo tek kasnije pokušati da otkrijemo njeno poreklo u prošlosti. Još manje se time hoće da kaže da je za moderni kapitalizam subjektivno usvajanje ove etičke maksime od strane njegovih pojedinačnih nosilaca, recimo kapitalista ili radnika modernih kapitalističkih preduzeća, bitan uslov njegovog daljeg postojanja. Današnji kapitalistički privredni poredak je jedan čudovištan kosmos u koji pojedinac dospeva rođenjem i koji je za njega, bar kao pojedinca, dat kao faktički nepomerljiva ljuštura u kojoj ima da živi. Ovaj poredak nameće pojedincu, ukoliko je upleten u mrežu tržišta, određene norme privrednog delanja. Fabrikant koji trajno dela suprotno tim normama biće isto tako nepogrešno ekonomski uništen, kao što će i radnik koji ne ume ili neće da im se prilagodi, ostati bez posla i biti izbačen na ulicu.

Kapitalizam koji je danas zavladao u privrednom životu podiže i stvara putem ekonomske selekcije privredne subjekte koji su mu potrebni — kapitaliste i radnike. Ali upravo ovde možemo neposredno osetiti koliko je ograničena vrednost pojma selekcije kao sredstva za objašnjenje istorijskih pojava. Jer da bi onaj oblik načina života i shvatanja poziva koji je prilagođen osobenostima kapitalizma mogao biti odabran, to jest da bi mogao odneti pobedu nad drugima, on očigledno mora najpre nastati, i to ne kod izdvojenih pojedinaca, već kao pogled na svet koga nose grupe ljudi. Prema tome, ovaj nastanak je upravo ono što treba objasniti. Mi ćemo tek kasnije detaljnije govoriti o shvatanju naivnog istorijskog materijalizma, po kome se takve »ideje« pojavljuju kao »odraz« ili »nadgradnja« ekonomskih situacija. Na ovom mestu je dovoljno upozoriti na dve stvari. Prvo, da je u do-

empirizma, prema tehničkom razvitku i prema duhovnim kulturnim dobrima. I najzad, trebalo bi pratiti njegovo istorijsko nastajanje od srednjovekovnih začetaka ovozemaljske askeze sve do njegovog rastvaranja u čistom utilitarizmu i kroz pojedine oblasti u kojima se proširila asketska religioznost. Tek na osnovu toga bilo bi moguće utvrditi meru kulturnog značaja asketskog protestantizma u poređenju prema drugim plastičnim elementima moderne kulture. Ovde smo samo pokušali da u jednoj važnoj tački svedemo na njegove motive uticaj i oblik uticaja asketskog protestantizma. Dalje bi trebalo obelodaniti i način na koji je protestantska askeza u svom postojanju i svojoj osobenosti uslovljena ukupnošću društvenih i kulturnih činilaca, naročito ekonomskim činiocima. Jer mada moderan čovek i pored najbolje volje nije u stanju da sebi predstavi od kolikog su značaja bili religiozni sadržaji svesti za način života, kulturu i karakter naroda, ipak ne može biti naša namera da namesto jednog jednostranog materijalističkog tumačenja postavimo jedno isto tako jednostrano spiritualističko uzročno tumačenje kulture i istorije. Oba su podjednako mogućna, ali i jedno i drugo podjednako malo služe istorijskoj istini, ako polažu pravo da budu završetak istraživanja, a ne njegova priprema.

V. KLASE, STALEŽI I STRANKE⁶

EKONOMSKA MOĆ I DRUŠTVENI POREDAK

Svaki pravni poredak neposredno utiče na raspodelu moći u okviru jedne zajednice, i to kako ekonomske tako i svih drugih oblika moći. Ovo važi za svaki pravni poredak, a ne samo za onaj koji štiti država. Uopšte uzev, pod izrazom »moć« odve podrazumevamo verovatnoću da jedan čovek ili grupa ljudi sprovedu svoju volju u nekom društvenom odnosu čak i nasuprot otporu drugih učesnika. Razume se, ekonomska moć nije isto što i moć uopšte. Štaviše, ekonomska moć može nastati kao posledica moći koja se osniva na nekim drugim razlozima. Čovek ne teži samo radi ekonomskih ciljeva, to jest da bi se obogatio. Svaka moć, pa prema tome i ekonomska, može se ceniti i radi nje same, i često je težnja ka moći uslovljena društvenim ugledom koji njeno posedovanje daje. Ali svaka moć ne daje društveni ugled. Tipičan američki »boss«, kao i tipičan veliki špekulant, svesno se odriču društvenog ugleda. Uopšte uzev, čisto ekonomska moć, a naročito gola moć novca, nipošto ne predstavljaju priznati osnov društvenog ugleda. S druge strane, moć nije jedini osnov društvenog ugleda. Naprotiv, društveni ugled (ili prestiž) može biti osnov moći, kako političke tako i ekonomske, kao što je često i bio. Pravni poredak može da jamči i moć i ugled, ali pod normalnim okolnostima to nije njihov osnovni izvor. Pre bi se moglo reći da je pravni poredak dopunski činilac

⁶ Max Weber, »Klasse, Stand, Parteien«, *Wirtschaft und Gesellschaft* (Tübingen: J. C. B. Mohr/Paul Siebeck, 1922), Dritter Teil, Kap. IV, S. 631—640. — Preveo Mihailo Đurić.

koji povećava verovatnoću posedovanja moći i ugleda, ali ih ne može uvek obezbediti.

Način raspodele društvenog ugleda u jednoj zajednici između tipičnih grupa koje učestvuju u ovoj raspodeli možemo nazvati društvenim poretkom. Prema pravnom poretku, društveni poredak se odnosi slično kao i ekonomski poredak. Ali društveni i ekonomski poredak nisu istovetni, jer ovaj poslednji obuhvata samo način raspodele i upotrebe ekonomskih dobara i usluga. Naravno, ekonomski poredak u visokom stepenu utiče na društveni poredak, kao što i ovaj povratno utiče na njega.

Klase, staleži i stranke jesu pojave raspodele moći u okviru jedne zajednice.

USLOVLJENOST KLASNOG POLOŽAJA POLOŽAJEM NA TRŽISTU

U smislu koji je ovde utvrđen, klase nisu zajednice, mada predstavljaju mogućan i čest osnov zajedničkog delanja. O klasi možemo govoriti onda kad postoji jedan specifičan uzročni činilac koji određuje životne izgledе izvesnog broja ljudi, ali samo ukoliko ovaj činilac predstavlja ekonomske interese u svojini nad dobrima i pogodnostima za sticanje prihoda pod uslovima robnog tržišta (klasni položaj).

Da način raspodele materijalnih dobara između ljudi koji dolaze na tržište u cilju razmene stvara specifične životne izgledе — to je jedna od najosnovnijih ekonomskih činjenica. U skladu sa zakonom granične korisnosti, postojeći način raspodele isključuje iz utakmice za najviše cenjenim dobrima one koji nemaju ništa u korist onih koji imaju i monopolíše sticanje ovih dobara za njih. Pod istim ostalim uslovima, postojeći način raspodele monopolíše pogodnosti za sticanje zarade za one koji, budući da imaju izvesna dobra, nisu neodložno upućeni na razmenu, a isto tako povećava, bar uopšte, njihovu moć u utakmici cena. Jer oni koji nemaju ništa mogu da ponude samo svoje

usluge (bilo u prirodnom obliku, bilo u obliku proizvoda svoga rada) i njih moraju ustupiti po svaku cenu da bi uopšte mogli da održe goli život. Postojeći način raspodele monopolíše za one koji imaju materijalna dobra mogućnost prenošenja tih dobara iz sfere bogatstva u sferu kapitala, i na taj način obezbeđuje neposredno ili posredno učešće u dobiti koja proizlazi iz funkcije organizovanja i upravljanja privrednim poslovima. Sve ovo samo ukoliko važe uslovi čistog tržišta. Prema tome, svojina i nemanje svojine jesu osnovne kategorije svih klasnih položaja, bez obzira da li dejstvuju u utakmici cena ili u konkurentskoj borbi.

Ali u okviru ovih osnovnih kategorija klasni položaji se dalje dele prema vrsti svojine koja se može upotrebiti za sticanje zarade, s jedne strane, i prema vrsti usluga koje se na tržištu mogu pružiti, s druge strane. Posedovanje kuća za stanovanje, posedovanje radionica, stovarišta, prodavaonica ili obradivog zemljišta, bilo da su u pitanju velike ili male parcele (kvantitativna razlika s mogućnim kvalitativnim posledicama), posedovanje rudnika, stoke, ljudi (robova), raspolaganje pokretnim sredstvima za proizvodnju ili bilo kakvim drugim sredstvima za sticanje zarade, raspolaganje novcem ili predmetima koji se lako mogu zameniti za novac, raspolaganje proizvodima sopstvenog ili tuđeg rada, bez obzira koliko su ti proizvodi podesni za neposrednu upotrebu u cilju uživanja, raspolaganje različitim vrstama monopola koji se mogu prenositi — to su najvažnije razlike koje određuju klasne položaje onih koji imaju. U isti mah, ove razlike određuju i značenje koje vlasnici mogu dati i daju načinu upotrebe svoje imovine, pogotovo imovine čija se vrednost izražava pomoću novca. Shodno tome, oni koji imaju mogu pripadati klasi rentijera ili klasi preduzetnika.

Isto tako, oni koji nemaju nikakve svojine već rade za račun drugih diferenciraju se prema vrsti posla koji obavljaju i prema tome da li su stalno zaposleni na istom mestu ili rade povremeno. Ali za pojam klase je uvek zajedničko ovo: da je vrsta izgleda na tržištu ona instancija koja predstavlja zajednički uslov sudbine

gomilana velika moć, ali pod izvesnim okolnostima i u seoskoj privredi najrazličitijih perioda, kad se zemlja sve više koristila u cilju profita. Najvažniji istorijski primer druge vrste je klasni položaj modernog proletarijata.

VRSTE KLASNIH BORBI

Prema tome, svaka klasa može postati nosilac bilo kog od bezbrojnih mogućnih oblika klasnog delanja. Ali to nije neizbežno. U svakom slučaju, klasa nije zajednica, i ako bismo hteli da je pojmovno izjednačimo sa zajednicom, to bi dovelo do izopačenosti. To što ljudi koji se nalaze u istom klasnom položaju po pravilu reaguju masovnim delanjem na tako osetljive situacije kakve su ekonomske u pravcu koji je najadekvatniji prosečnom interesu svih — jedna činjenica koja je za razumevanje istorijskih događaja isto toliko važna koliko i u osnovi jednostavna — ne sme na kraju da dovede do one vrste pseudonaučnog operisanja s pojmom klase i klasnog interesa koje je danas uobičajeno i koje je našlo klasičan izraz u tvrdnji jednog darovitog pisca: da se pojedinac doduše može prevariti u oceni svog interesa, ali da je klasa nepogrešna u tome.

Ali mada same po sebi klase nisu zajednice, ipak klasni položaji nastaju samo na terenu zajedničkog delanja. Međutim, zajedničko delanje koje proizvodi klasne položaje u suštini nije delanje pripadnika iste klase, već delanje između pripadnika različitih klasa. Na primer, zajedničko delanje koje neposredno određuje klasni položaj radnika i kapitalista jeste: tržište radne snage, robno tržište i kapitalističko preduzeće. Sa svoje strane, postojanje kapitalističkog preduzeća pretpostavlja postojanje jednog specifičnog zajedničkog delanja koje je tako podešeno da štiti svojinu nad dobrima kao takvu, naročito načelno slobodnu moć raspolaganja sredstvima proizvodnje, dakle postojanje jednog specifičnog pravnog poretka. Svaka vrsta klasnog položaja a pre svega onog koji se osniva na moći svojine kao takve, dolazi do najčistijeg izraza onda kad su svi

ostali činioci koji utiču na uzajamne odnose po mogućstvu isključeni, tako da moć svojine na tržištu dobije najveću mogućnu važnost.

Dosledno sprovođenje golog principa tržišta ometaju staleži, koji nas ovde pre svega interesiraju sa tog staništa. Pre nego što pređemo da ih ukratko razmotrimo, napomenimo još da se uopšteno ne može reći mnogo šta o specifičnoj vrsti antagonizma između klasa (u ovde utvrđenom smislu). Veliko pomeranje koje se zbililo od prošlosti do danas može se na ovaj način sažeto izraziti: da se borba koja je uslovljena klasnim položajem sve više pomerala od potrošačkog kredita najpre ka konkurentskoj borbi na robnom tržištu, a zatim ka borbi cena na tržištu radne snage. Klasne borbe u antičkom svetu — ako su to stvarno bile klasne borbe, a ne staleške borbe — bile su najpre borbe seljaka i zanatlija kojima je pretilo dužničko ropstvo protiv varoških poverilaca. Jer dužničko ropstvo bilo je normalna posledica razlike u bogatstvu, kako među odgajivačima stoke, tako i u trgovačkim varošima, naročito morskim pristaništima. Dužnički odnos je podsticao klasno delanje sve do Katilinog doba. Pored toga, sa sve boljim snabdevanjem varoši žitom spolja, nastale su borbe oko sredstava za ishranu. Te borbe su se pre svega vodile oko snabdevanja hlebom i oko cena hlebu, a trajale su tokom antičkog doba i kroz čitav srednji vek: oni koji su bili bez svojine udruživali su se protiv onih koji su stvarno ili tobož bili za poskupljenje hleba, ali se borba zatim proširivala na borbu oko svih stvari koje su važne za vođenje života i za zanatsku proizvodnju. U antici i u srednjem veku postoje samo izvesni zamci borbe oko nadnica. Ove borbe su se postepeno sve više počele rasprostirati tek u Novo doba. U ranijim istorijskim periodima, borbe oko nadnica su znatno zaostajale ne samo iza robovskih ustanaka nego i iza borbi na robnom tržištu.

U antičko doba i u srednjem veku oni koji su bili bez svojine bunili su se protiv monopola, protiv prava preče kupovine, protiv prodaje na veliko, protiv povlačenja robe sa tržišta da bi se povećala cena. Danas je,

međutim, osnovna stvar određivanje cene radne snage. Prelaz predstavljaju one borbe oko pristupa tržištu i oko određivanja cene proizvoda koje su se vodile između snabdevača i zanatlija domaće radinosti na prelasku u Novo doba. Ovde je vredno spomenuti i jednu opštu pojavu, to jest da su klasne suprotnosti koje su uslovljene položajem na tržištu najžešće između onih koji stvarno i neposredno učestvuju u borbi cena kao protivnici. Bes radnika ne pogađa toliko rentijera, akcionara ili bankara, već gotovo isključivo fabrikanta ili direktora preduzeća koji se pojavljuje kao neposredan protivnik u borbi cena. Ovo uprkos tome što u kase onih prvih pritiče mnogo više nezasluzene dobiti nego u kase ovih poslednjih. Ovo prosto činjenično stanje je često bilo od presudnog značaja za ulogu klasnog položaja u stvaranju političkih stranaka. Ono je, na primer, omogućilo najrazličitije varijante patrijarhalnog socijalizma, a isto tako i nekad česte pokušaje saveza ugroženih staleških slojeva s proletarijatom protiv buržoazije.

STALEŠKI UGLED

Nasuprot klasama, staleži su redovno zajednice, mada često amorfnе vrste. Nasuprot klasnom položaju, koji je čisto ekonomski uslovljen, izrazom »staleški položaj« obeležićemo svaku tipičnu komponentu životne sudbine ljudi koja je uslovljena specifičnom, bilo pozitivnom ili negativnom, društvenom ocenom ugleda koji se vezuje za bilo kakvo zajedničko svojstvo mnogih pojedinaca. Ugled se može pripisati i jednom klasnom položaju, jer su klasne razlike na najraznovrsnije načine povezane sa staleškim razlikama. Kao što je već poznato, sama svojina ne dovodi uvek do priznanja staleškog ugleda, ali ipak po pravilu s protekom vremena. U sistemu privrede organizovanog susedstva koji je postojao u celom svetu, najbogatiji čovek je bio i poglavica, što je čista oznaka ugleda. U takozvanoj čistoj modernoj demokratiji, u kojoj pojedinci ne uživaju nikakve izričito priznate staleške privilegije, događa se

da okretne igre igraju između sebe samo pripadnici približno istih poreskih grupa (što je, kako se priča, slučaj u izvesnim manjim švajcarskim varošima). Ali staleški ugled se ne mora nužno vezivati za klasni položaj. Štaviše, on po pravilu stoji u oštroj suprotnosti prema pretenzijama gole svojine.

Istoj staleškoj grupi mogu pripadati i onaj koji ima svojinu i onaj koji je nema. Često je to skopčano s vidljivim posledicama: toliko može biti opasna ova jednakost društvene ocene na duže vreme. Staleška jednakost američkih gentlemena ogleda se, na primer, u tome što van čisto stručne podređenosti na poslu i najbogatiji »šef« tretira svog službenika kao sebi ravnog kad uveče igra s njim bilijar ili karte u klubu. Jer onde gde još vlada stara tradicija, bilo bi svima mrsko kad bi šef hteo da udostoji svog službenika blagonaklonošću koja jasno ističe na videlo razliku u položaju. A to je upravo nešto čega se nemački »šef« nipošto ne bi mogao odreći. U tome je i najvažniji razlog što nemački način ophođenja u Americi nikad nije bio u stanju da stekne privlačnu snagu koju imaju američki klubovi.

GARANTIJE STALEŠKE SLOJEVITOSTI

Po svom sadržaju, staleški ugled se obično izražava u tome što se od svakog koji hoće da pripada krugu pre svega očekuje određen stil u vođenju života. U vezi s tim stoje ograničenja društvenog saobraćaja na staleški krug, naročito u pogledu sklapanja bračnih veza, što može da dovede do potpune endogamne zatvorenosti. Razume se, ova ograničenja se ne odnose na saobraćaj koji služi ekonomskim ili poslovnim ciljevima. Čim nije u pitanju pojedinačno i u društvenom pogledu irelevantno podražavanje tuđeg načina života, već sporazumno zajedničko delanje u određenom pravcu, onda je u toku proces koji stvara staleške razlike.

Na karakterističan način stvara se danas u Sjedinjenim Državama Amerike, i to u okvirima tradicionalne demokratije, staleška slojevitost na osnovu konvencio-

njivanje, sve do manje ili više grube ili vešte taktičke opstrukcije u parlamentarnim telima.

Sa sociološkog stanovišta, stranke se bitno razlikuju s obzirom na strukturu zajedničkog delanja na koje teže da utiču. Isto tako, stranke se razlikuju po tome da li u zajednici postoji staleška ili klasna slojevitost. Ali iznad svega, stranke se razlikuju po tome kakva je struktura vladavine u okviru jedne zajednice. Jer stranačke vođe se obično interesuju da osvoje zajednicu. Po svom opštem pojmu, koga se ovde pridržavamo, stranke nisu tek proizvod specifično modernih oblika vladavine: ovim pojmom obuhvatamo i antičke i srednjovekovne »stranke«, iako je njihova struktura bitno različita od strukture modernih stranaka. Ali pošto vladavina može biti različita u strukturnom pogledu, to se ne može reći ništa o strukturi stranaka ako se pri tom ne govori i o strukturnim oblicima društvene vlasti. Jer stranke predstavljaju društvene tvorevine koje se bore za vlast, i često su organizovane na strogo autoritativan način. O ovoj središnjoj pojavi društvenog života biće odmah reći.

O klasama, staležima i strankama treba reći još ovo: da one nužno pretpostavljaju najšire društvo, a naročito zajedničko delanje u političkom smislu. Ali to ne znači da su one vezane za granice jedne političke zajednice. Naprotiv, oduvek su društva, čak i ona koja pomišljaju na zajedničku upotrebu vojne sile, delovala preko granica političke organizacije. Tako je bilo u staroj Grčkoj, u slučaju solidarnosti interesa između oligarha ili između demokrata, u srednjem veku između gvelfa ili između gibelina, kao i u kalvinističkoj stranci u periodu verskih ratova. Tako je bilo i u slučaju solidarnosti interesa između zemljoposjednika (međunarodni kongres zemljoposjednika), između kneževa (Sveta Alijansa, Karlsbadske odluke), između socijalističkih radnika i između konzervativaca (čežnja konzervativnih pruskih krugova za ruskom intervencijom 1850. godine). Ali njihov cilj nije nužno bio uspostavljanje jedne međunarodne političke vlasti, što bi značilo teritorijalne vlasti, već pre svega uticanje na postojeću vlast.

VI. TRI ČISTA TIP A LEGITIMNE VLASTI⁷

Vlast, to jest verovatnoća da se za jednu određenu zapovest pribavi poslušnost, može počivati na različitim motivima onih koji se pokoravaju. Ona može biti uslovljena time što oni koji se pokoravaju nastoje da datu situaciju iskoriste u sopstvenom interesu, dakle čisto ciljno-racionalnim procenjivanjem šta je korisno a šta štetno. S druge strane, ona može biti uslovljena običajem, to jest tupim privikavanjem na jednu određenu vrstu delanja. I, najzad, ona može biti uslovljena čisto afektivnim motivima, to jest samo ličnom sklonošću onih koji se pokoravaju. Ali vlast koja bi počivala samo na takvim osnovama bila bi relativno nepostojana. Stoga oni koji naređuju i oni koji slušaju obično opravdavaju vlast izvesnim unutrašnjim razlozima, razlozima koji ukazuju na njenu legitimnost, i uzdrmanje vere u legitimnost vlasti obično ima dalekosežne posledice. U sasvim čistom obliku postoje samo tri legitimna osnova vlasti, od kojih svaki — razume se u čistom tipu — ima bitno različitu strukturu upravnog aparata i služi se bitno različitim sredstvima upravljanja.

ZAKONSKA VLAST

Zakonska vlast je ona vlast koja je propisno ustanovljena. Najčistiji tip je birokratska vlast. Osnovno uverenje je da bilo kakvo pravo može biti stvoreno i promenjeno na način koji u formalnom pogledu odgo-

⁷ Max Weber, »Die drei reinen Typen der legitimen Herrschaft«, *Preussische Jahrbücher*, Bd. 187 (1922), S. 1—12. — Preveo Mihailo Đurić.

vara unapred utvrđenim pravilima. Grupa s vlašću može biti izborna ili postavljena, ali u svakom slučaju ona ima oblik organizacije (kao i svi njeni delovi). Jedan heteronoman i heterokefalan deo organizacije treba nazvati nadležstvom. Upravni aparat se sastoji od činovnika koje postavlja najviši organ; oni koji slušaju jesu članovi grupe (građani, kolege).

Poslušnost se ne duguje licu koje samovlasno prihvata pravo da nešto zahteva, već ustanovljenom pravilu koje jedino merodavno utvrđuje kome se i ukoliko treba povinovati. Čak i onaj koji naređuje, u trenutku kad zapovest izdaje, pokorava se jednom pravilu — zakonu ili službenom propisu, dakle jednoj formalnoj i apstraktnoj normi. Tip onoga koji naređuje je pretpostavljeni starešina, a njegovo pravo zapovedanja u okviru stvarne nadležnosti opravdava ustanovljeno pravilo. Razgraničenje nadležnosti počiva na specijalizaciji prema prirodi stvari i prema stručnim zahtevima koji se postavljaju činovnicima u njihovu poslu. Tip činovnika je školovan stručni činovnik. Njegov odnos u službi počiva na ugovoru i sadrži pravo na platu i pravo na penziju. Ono prvo utvrđuje se prema rangu službe a ne prema količini rada, a ovo drugo prema utvrđenim pravilima za napredovanje u službi. Posao koji činovnik obavlja je njegov poziv na osnovu stvarne službene dužnosti. Njegov ideal je da posao obavi »sine ira et studio«, bez uticaja motiva ili emocionalnih činilaca, slobodno od samovolje i neuračunljivosti, naročito bez uvažavanja ličnosti, strogo formalistički i u skladu s racionalnim pravilima, a onde gde ova otkazuju u skladu s interesima službe. Dužnost pokoravanja je postupno raspoređena u hijerarhiji organa, s podvrgavanjem nižih pod više i regulisanim postupkom žalbe. Osnov tehničkog funkcionisanja je disciplina u organizaciji.

1. U tip zakonske vlasti spada, razume se, ne samo moderna struktura države i opštine, već i odnos vlasti u privatnom kapitalističkom preduzeću, u grupi koja se rukovodi nekim ciljem ili u udruženju bilo kakve vrste, ukoliko ovo raspolaže većim hijerarhijski uređenim upravnim aparatom. Moderne političke grupe su samo

najistaknutiji predstavnici ovog tipa. Vlast u privatnom kapitalističkom preduzeću je delimično heteronomna — jer poredak koji obavezuje njegove članove delimično propisuje država — i potpuno heterokefalna u odnosu prema aparatu za prinudu — jer ove funkcije obično vrše državni sudski i policijski organi — ali ono je autokefalno ukoliko više raste njegova birokratska upravna organizacija. To što je pristupanje privatnom kapitalističkom preduzeću formalno slobodno, ne menja njegov karakter grupe s vlašću, jer i otpuštanje s posla je formalno slobodno, i ova okolnost, zahvaljujući uslovima tržišta radne snage, obično prisiljava radnike da se potčine normama preduzeća. Razmatranje ekonomskih osnova vlasti će još jasnije pokazati u čemu se sastoji ovo sociološko srodstvo između privatnog kapitalističkog preduzeća i moderne državne vlasti. To što se kapitalističko preduzeće osniva na ugovoru čini ga najistaknutijim tipom zakonskog odnosa vlasti.

2. U tehničkom pogledu, birokratija je najčistiji tip zakonske vlasti. Ali nijedna se vlast ne vrši samo birokratski, to jest pomoću činovnika koji su ugovorom angažovani i postavljeni. To je sasvim nemoguće. Najviši vrhovi političkih grupa jesu kraljevi (nasledno-harizmatički vladaoci) ili predstavnici koje bira narod (dakle plebiscitarno-harizmatički vladaoci) ili neko parlamentarno telo. U ovom poslednjem slučaju stvarno vladaju članovi tih tela ili harizmatičke odnosno ugledne vođe političkih stranaka koje u njima imaju većinu. Isto tako, ni upravni aparat nije gotovo nigde čisto birokratski, već u upravi na najrazličitije načine učestvuju delom ugledni ljudi, delom predstavnici interesnih grupa. Ovi poslednji daleko najviše u takozvanoj samoupravi. Ali najvažnije je to da kontinuiran rad pretežno i u sve većoj meri počiva na birokratskim snagama. Čitav istorijski razvitak moderne države je identičan s istorijom modernog činovništva i birokratske organizacije, kao što je i čitav razvitak modernog kapitalizma identičan sa sve većom birokratizacijom privredne organizacije. Učešće birokratskih oblika vlasti svuda raste.

3. Birokratija nije jedini tip zakonske vlasti. Ovde spadaju činovništvo po turnusu i činovništvo izabrano kockom ili na neki drugi način, uprava parlamenta i komiteta i svi oblici kolegijalnih tela vlasti i uprave, ukoliko se njihove nadležnosti osnivaju na utvrđenim pravilima i ukoliko vršenje prava vlasti odgovara tipu zakonskog upravljanja. U vreme nastajanja moderne države kolegijalna tela su bitno doprinela razvitku zakonskog oblika vlasti. Za svoj nastanak njima naročito treba da zahvali pojam nadležstva. S druge strane, u predistoriji moderne činovničke uprave, a u demokratiskim državama i dan-danas, veliku ulogu igra izborno činovništvo.

TRADICIONALNA VLAST

Tradicionalna vlast se zasniva na veri u svetost oduvek postojećeg poretka i najviše vlasti. Najčistiji tip je patrijarhalna vlast. Grupa s vlašću je zajednica, onaj koji zapoveda je gospodar, oni koji slušaju podanici, a upravni aparat sluge. Poslušnost se duguje ličnosti iz pijeteta, to jest zbog njenog ličnog dostojanstva koje je osveštano poreklom. Sadržaj zapovesti određuju tradicionalne norme, tako da bi bezobzirnim gaženjem tradicije gospodar ugrozio legitimnost svoje vlasti koja počiva samo na njenoj svetosti. Smatra se da je u načelu nemoguće stvoriti novo pravo nasuprot tradicionalnim normama. Kad je reč o saznanju jedne zapovesti, najvažnije je to da ona »oduvek važi« (na osnovu mudrosti). Izuzev normi tradicije, volja gospodara je ograničena samo onim što u konkretnom slučaju nameće osećanje pravičnosti, dakle na krajnje elastičan način. Stoga se vlast gospodara razdvaja na oblast u kojoj je on strogo vezan za tradiciju, i oblast njegove slobodne volje i milosti, gde on vlada prema sklonosti i odvratnosti, to jest prema merilima na koje utiče njegovo čisto lično zadovoljstvo.

Ukoliko se uprava i raspravljavanje sporova uopšte zasnivaju na nekim principima, onda su to principi materijalne etičke pravde i pravičnosti ili principi utilita-

rističke celishodnosti, a ne principi formalne prirode, kao što je slučaj kod zakonske vlasti. Sasvim na isti način postupa i upravni aparat. Ovaj se sastoji od onih koji su lično zavisni (ukućani ili kućni pomoćnici) ili od srodnika i ličnih prijatelja (ljubimci) ili od onih koji su vezani ličnom zakletvom vernosti (vazali, tributarni kneževi). Ovde nedostaje birokratski pojam kompetencije kao sfere objektivno razgraničene nadležnosti. Obim legitimne vlasti zapovedanja jednog sluge upravlja se prema čuđi gospodara, koju on sam može upotrebiti u svim važnijim prilikama. U stvari, ova vlast se u velikoj meri upravlja prema tome šta sebi mogu da dopuste sluge prema onima koji su dužni da im se pokoravaju. U upravnom aparatu ne vlada objektivna službena dužnost niti službena disciplina, već lična vernost slugu.

Ali s obzirom na položaj upravnog aparata, treba razlikovati dva karakteristična oblika:

1. Jedno je čisto patrijarhalna struktura uprave. Ovde sluge u potpunosti lično zavise od gospodara, a regrutuju se na čisto patrimonijalan način (robovi, kmetovi, evnusi) ili na vanpatrimonijalan način iz slojeva koji nisu sasvim obespravljeni (ljubimci, plebejci). Uprava je potpuno heteronomna i heterokefalna. Ne postoji nikakvo lično pravo onih koji upravljaju na službu, ali isto tako nema ni selekcije po stručnosti niti činovnici uživaju staleški ugled. Sva materijalna sredstva uprave održava gospodar u vlastitoj režiji. Zbog toga što upravni aparat u potpunosti zavisi od gospodara, nema nikakve garantije protiv njegove samovolje. Stoga je stepen moguće samovolje ovde najveći. Najčistiji tip je sultanska vlast. Sve stvarne despotije imale su ovo svojstvo, jer se uzimalo da je vlast obično imovinsko pravo gospodara.

2. Drugo je staleška struktura. Ovde činovnici nisu lične sluge gospodara, već nezavisni ljudi koji uživaju društveni ugled zahvaljujući vlastitom položaju. Njima je služba podarena (stvarno ili fiktivno) na osnovu privilegije ili koncesije gospodara ili su oni sami stekli ograničeno lično pravo na službu na osnovu nekog prav-

nog posla (kupovina, zaloga, zakup). U skladu s tim, njihova uprava je autokefalna i autonomna, mada takođe ograničena, a materijalna sredstva uprave su u njihovoj režiji, a ne u režiji gospodara. To je staleška vlast.

Konkurencija između pritežalaca službe oko područja koja potpadaju pod njihovu vlast i oko prihoda u vezi s vršenjem vlasti dovodi do uzajamnog razgraničenja između njihovih upravnih područja, i stoji umesto nadležnosti. Hijerarhijski poredak se često razbija privilegijama (de non evocando, non appellando). Nedostaje kategorija discipline. Sve odnose regulišu tradicija, privilegije, feudalni ili patrimonijalni odnosi vernosti, staleški ugled i »dobra volja«. Prema tome, suverena vlast je podeljena između gospodara i aproprianog i povlašćenog upravnog aparata, i ova staleška podela vlasti je u visokom stepenu stereotipna za oblik uprave.

Patrijarhalna vlast (vlast oca porodice, plemenskog starešine ili »oca zemlje«) je samo najčistiji tip tradicionalne vlasti. Svaka vrsta vlasti koja s uspehom polaže pravo na legitiman autoritet zahvaljujući dugom ponavljanju spada u istu kategoriju, mada nijedna nije tako jasno izražena kao patrijarhalna vlast. Vaspitanjem i privikavanjem usađeno poštovanje deteta prema starešini porodice predstavlja najtipičniju suprotnost položaju radnika koji je ugovorom namešten u preduzeću ili emocionalnom odnosu pripadnika neke verske opštine prema proroku. U stvari, porodica je osnovna ćelija tradicionalnih odnosa vlasti. Tipični činovnici patrimonijalne i feudalne države jesu kućni činovnici sa zadacima koji se najpre odnose samo na domaćinstvo (trpeznik, sobar, konjušar, peharnik, starešina slugu, upravnik dvora).

Svim tradicionalnim oblicima vlasti je zajedničko to što pored sfere delanja koja je strogo vezana za tradiciju postoji i slobodna sfera. Unutar ove slobodne sfere, delanje gospodara ili njegovog upravnog aparata mora se iskupiti ili zaslužiti ličnim odnosima. (U tome je jedan od izvora dažbina.) Isto tako, svim tradi-

cionalnim oblicima vlasti je zajedničko to što nedostaje formalno pravo, tako da u upravi i arbitražnom postupku vladaju materijalni principi. Ovo ima daleko-sežne posledice u odnosu na privredu. Patrijarh i patrimonijalan vladalac vladaju i odlučuju prema principima »kadijine pravde«, to jest vezujući se strogo za tradiciju, ali ukoliko ovo vezivanje dopušta takvu slobodu, onda i sa stanovišta pravno neformalne i iracionalne pravde i pravičnosti prilagođene konkretnom slučaju, i to s obzirom na ličnost. Svi zakoni i kodifikacije patrimonijalnih vladalaca odišu duhom takozvane države blagostanja. Ovde preovlađuje mešavina etičkih i utilitarističkih principa koja razbija svaku formalnu strogost prava.

Razlikovanje između patrijarhalne i staleške strukture tradicionalne vlasti je od najvećeg značaja za čitavu političku sociologiju prebirokratske epohe. (Doduše, puni domašaj ove razlike postaće razumljiv tek u vezi s ekonomskom stranom pitanja, to jest kad budemo govorili o odvajanju upravnog aparata od materijalnih sredstava uprave, odnosno o prisvajanju tih sredstava od strane upravnog aparata.) Time je istorijski uslovljeno i čitavo pitanje da li je bilo i koji su staleži bili nosioci idealnih kulturnih dobara. Upravljanje pomoću onih koji su patrimonijalno zavisni (robovi, kmetovi), koje nalazimo u Maloj Aziji i Egiptu sve do vremena Mameluka, predstavlja najekstremniji i prividno (ne uvek i stvarno) najdosledniji tip čisto patrijarhalne vlasti bez staleške strukture. Upravljanje pomoću slobodnih plebejaca je relativno blisko racionalnom činovništvu. Upravljanje pomoću literata može biti vrlo različito po karakteru. To zavisi od toga o kakvim je literatima reč (postoji tipična suprotnost između bramana i mandarina, i nasuprot njima između budističkog i hrišćanskog sveštenstva). Ali vladavina pomoću literata se uvek približava staleškom tipu. Ovaj tip nedvosmisleno predstavlja plemićka uprava, a u najčistijem obliku feudalizam, koji umesto objektivne i racionalne službene dužnosti postavlja sasvim ličan odnos vernosti i apeluje na stalešku čast.

U poređenju s patrijarhalizmom, svaka staleška vlast koja počiva na manje ili više čvrstom prisvajanju upravne moći je utoliko bliža zakonskoj vlasti ukoliko usled garantija koje okružuju nadležnosti povlašćenih ona ima karakter izuzetnog pravnog osnova. Ovo je posledica staleške podele vlasti i nedostaje patrijarhalnim strukturama s njihovim aparatima koji su potpuno prepušteni samovolji gospodara. S druge strane, stroga disciplina i odsustvo samouprave u sistemu patrijarhalne vlasti su u tehničkom pogledu bliži službenoj disciplini zakonske vlasti nego uprava u sistemu staleške vlasti koja je zbog prisvajanja razbijena i pri tom stereotipno uobličena. U Evropi je korišćenje plebejaca (pravnika) u službi vladara bilo upravo prethodnica moderne države.

HARIZMATSKA VLAST

Harizmataska vlast se zasniva na afektivnoj predanosti ličnosti vođe i njenim božanskim svojstvima (harizma), naročito magičnim sposobnostima, proročkoj snazi ili junaštvu, duhovnoj i besedničkoj moći. Izvor lične predanosti je oduševljenje za večno novo, za ono što je nesvakidašnje, što ranije nikad nije postojalo. Najčistiji tipovi jesu vlast proroka, ratnih heroja i velikih demagoga. Grupa s vlašću je zajednica u bratstvu ili pratnji. Tip onoga koji zapoveda jeste vođa. Tip onoga koji sluša jeste učenik. Poslušnost se duguje samo vođi, i to zbog njegovih izuzetnih ličnih osobina, a ne zbog toga što on zauzima određen položaj ili uživa tradicionalno dostojanstvo. Stoga se njemu duguje poslušnost samo dotle dok mu se te osobine pripisuju, to jest dok se njegova harizma osvedočuje potrebnim dokazima. Njegova vlast prestaje kad ga njegov Bog »napusti« ili kad mase izgube veru u njegovu junačku snagu ili njegovo svojstvo vođe.

Upravni aparat se bira prema harizmi i ličnoj predanosti, a ne prema stručnim kvalifikacijama (kao činovnik), prema staležu (kao staleški upravni aparat) ili prema porodičnoj ili nekoj drugoj vrsti lične zavis-

nosti (kao patrijarhalni upravni aparat). Ovde nema ni racionalnog pojma nadležnosti ni staleškog pojma privilegije. Za obim legitimacije sledbenika ili učenika kome je poveren neki zadatak merodavno je samo to da ga je poslao vođa i da ima ličnu harizmatasku kvalifikaciju. Upravi — ako je to ime uopšte adekvatno — nedostaje bilo kakva orijentacija prema pravilima, svejedno da li su ova racionalno ustanovljena ili tradicionalna. Za upravu je karakteristično aktualno otkrovenje i aktualno stvaranje, delo i primer, odlučivanje od slučaja do slučaja, dakle na svaki način nešto iracionalno sa stanovišta poretka koji je racionalno ustanovljen. Ona nije vezana za tradiciju. Za proroka važi: »Zapisano je, ali ja vam kažem.« Legitimni poreci nestaju pred novim poretkom koji stvara ratni heroj snagom svog mača ili pred revolucionarnim »prirodnim pravom« koje demagog proklamuje i sugeriše. Pravi oblik harizmataskog zakonodavstva i pravosuđa sastoji se u tome što vođa ili mudrac objavljuje odluku, a zajednica ratnika ili vernika je prihvata. Ova odluka je obavezna, ukoliko nasuprot njoj ne stoji neka konkretna zapovest koju je izdao drugi, a koja polaže pravo na harizmatasko važenje. U ovom poslednjem slučaju reč je o borbi između vođa u kojoj samo na jednoj strani može biti pravo a na drugoj nepravo koje treba ispaštati. O ishodu ove borbe odlučuje samo poverenje zajednice.

a) Tip harizmataske vlasti je prvi briljantno opisao R. Sohm u svojoj knjizi *Crkveno pravo starohrišćanskih opština*, mada još uvek ne znajući da je u pitanju jedan tip. Od tada se ovaj izraz često često upotrebljava, ali bez uviđanja njegovog domašaja.

U prošlosti su bili poznati izvesni začeci zakonske vlasti (koja nipošto nije potpuno nedostajala), ali podela svih odnosa vlasti svodila se uglavnom na tradiciju i harizmu. Pored idijanskog »ekonomskog poglavice« (Sachem), koji je bitno tradicionalna figura, stoji harizmataski vojskovođa (koji odgovara nemačkom hercogu) sa svojom pratnjom. Lovački i ratni pohodi, kojima je potreban vođa nesvakidašnjih osobina, jesu

svetovna postojbina, dok je magija duhovna postojbina harizmatiskog vođstva. Zajedno s prorocima i vojskovođama svih vremena stolecima se održava i harizmatiska vladavina nad ljudima. Harizmatiski političar — demagog — je proizvod zapadne države-grada. U Jerusalimu, koji je bio grad-država, on se pojavio samo u religioznoj odeći, kao prorok, ali je atinsko uređenje od Periklovih i Efijaltovih reformi bilo potpuno skrojeno po njemu, tako da bez njega državna mašina ne bi mogla da funkcioniše ni jednog trenutka.

b) Harizmatiski autoritet počiva na veri u proroka, na priznanju koje harizmatiski vojskovođa, heroj ulice ili demagog lično nalaze, i koji pada zajedno s njima. Pa ipak, harizmatiska vlast ne crpi svoj autoritet iz ovog priznanja podvlašćenih. Već obrnuto, vera i priznanje smatraju se dužnošću čije ispunjenje harizmatiski vođa zahteva za sebe i čiju povredu on kažnjava. Harizmatiski autoritet je jedna od velikih revolucionarnih sila istorije, ali u svom čistom obliku on ima potpuno autoritaran, gospodarski karakter.

c) Po sebi se razume da je izraz »harizma« ovde upotrebljen u vrednosno-neutralnom smislu. Manijački besnorođskog ratnika, čuda i otkrića bilo kojeg tajnog prorođstva, Kreontov demagoški dar — sve to je za sociologiju isto toliko harizma koliko i osobine jednog Napoleona, Hrista ili Perikla. Jer za nas je od najveće važnosti samo to da li su ti ljudi važili i delovali kao harizmatiske vođe, to jest da li su našli priznanje. Za to je osnovna pretpostavka osvedočenje. Da bi dokazao da je po božjoj milosti, harizmatiski vođa mora činiti čuda, mora imati uspeha, mora donositi dobra svojim sledbenicima ili podanicima. On važi kao takav samo dotle dok to može. Ako nema uspeha, njegova vlast popušta. Onde gde je postojao, harizmatiski pojam božje milosti je imao dalekosežne posledice. Položaj kineskog cara je bio ugrožen čim su suša, poplave, ratni neuspesi ili druge nevolje doveli u pitanje da li je on u milosti neba. On je morao da se javno optužuje i kaje, a kad su se nedaće uporno redale jedna za drugom mogao je biti svrgnut s prestola i eventu-

alno biti prinat na žrtvu. Od svakog se proroka zahtevalo da čudom potvrdi svoju veru (čak i od Luthera).

Isto tako, odnosi vlasti koji najvećma imaju karakter zakonskih odnosa, počivaju na mešovitim osnovama, ukoliko na održavanje njihove stabilnosti utiče i vera u legitimnost. Tradicionalno privikavanje i prestiž (harizma) udružuju se s usađenom verom u važnost formalne legalnosti: kad se uzdrma jedno od njih postavljanjem izvesnih neobičnih zahteva koji su suprotni tradiciji, onda nesvakidašnji neuspeh koji uništava prestiž ili povreda uobičajene formalne zakonske tačnosti uzdrstavaju u istoj meri i veru u legitimnost. Ali kod svih odnosa vlasti, stvarno ili trajno pokoravanje onih koji su dužni da slušaju pre svega obezbeđuje upravni aparat čije je delanje neprekidno usmereno na sprovođenje poretka i neposredno ili posredno iznuđavanje pokornosti vlasti. Osiguranje ovog delanja kojim se ostvaruje vlast je ono što se misli pod izrazom »organizacija«. Od presudnog značaja za lojalnost upravnog aparata suverenovoj vlasti je njegova kako idealna tako i materijalna solidarnost interesa sa suverenom. Uopšte uzev, za odnos suverena prema upravnom aparatu važi ovo: da je suveren po pravilu jači od svakog pojedinca koji mu se suprotstavlja, i to zbog toga što je svaki član aparata, kad je odvojen od drugih, solidaran s njim, ali on je slabiji od svih njih zajedno kad se udruže, što su oni katkad i činili u prošlosti, a čine i danas. Ali potrebno je da se članovi upravnog aparata dogovore i stvore određen plan da bi opstrukcijom ili svesnom protivakcijom omeli uticaj suverena na grupno delanje i time paralisali njegovu vlast. Isto tako, potrebno je stvoriti jedan vlastiti upravni aparat.

d) Harizmatiska vlast je jedan specifično nesvakidašnji i čisto ličan društveni odnos. Kad trajno postoji, a najkasnije onda kad nestane ličnog nosioca harizme — u ovom poslednjem slučaju samo ukoliko se ona odmah ne gasi, već na bilo koji način nastavlja da postoji, tako da autoritet vođe prelazi na naslednike — harizmatiski odnos vlasti ima tendenciju da postane neš-

to svakidašnje uglavnom na tri načina: ① pretvaranjem poretka u tradiciju. Umesto da nosilac harizme ili harizmatiski kvalifikovan upravni aparat stalno iznova stvaraju novo pravo i izdaju nove upravne zapovesti uspostavlja se autoritet prvih odluka i presuda koje oni podržavaju ili koje se njima pripisuju; ② preobraćenjem harizmatiskog upravnog aparata koji je sastavljen od učenika ili sledbenika u zakonski ili staleški aparat, i to tako što ovaj sam preuzima izvesne prerogative vlasti ili što mu se prerogative posebnom privilegijom daju u svojinu (feud, prebenda); ③ preinačavanjem značenja same harizme. Za to je od presudnog značaja kako će se rešiti problem naslednika, što iz idealnih, a često pre svega iz materijalnih razloga predstavlja goruće pitanje. Postoji više mogućnih rešenja: golo pasivno iščekivanje da se pojavi novi vođa koji je harizmatiski potvrđen ili kvalifikovan obično zamenjuje aktivno delanje da se on pronade, naročito ako se dugo čeka na njegovu pojavu, a postoje jaki interesi, svejedno kakve vrste, da grupa s vlašću i dalje postoji.

a) traganjem za osobenim znacima harizmatске kvalifikacije. Prilično čest tip je traženje novog Dalaj Lame. Na taj način se strogo ličan, nesvakidašnji karakter harizme pretvara u svojstvo koje je moguće utvrditi pravilima.

b) proroštvom, žrebom ili nekim drugim tehničkim postupkom obeležavanja. Na taj način se vera u ličnost onoga koji je harizmatiski kvalifikovan pretvara u veru u tehnički postupak koji je upotrebljen.

c) obeležavanjem onoga koji je harizmatiski kvalifikovan.

1. Preko samog nosioca harizme. Određivanje naslednika je vrlo čest oblik, kako kod proroka tako i kod vojskovođa. Time se vera u ličnu legitimnost harizme pretvara u veru u legitimno sticanje vlasti na osnovu pravne ili božanske designacije.

2. Preko harizmatiski kvalifikovanih učenika ili sledbenika uz pristanak religiozne odnosno vojničke opštine. Od sporednog je značaja to što se ovaj postupak

shvata kao izborno pravo, odnosno kao pravo prethodnog izbora. Ovaj moderan pojam treba držati što dalje. Po prvobitnom shvatanju, ovde nije u pitanju glasanje o kandidatima između kojih se može slobodno birati, već utvrđivanje i priznavanje pravog vođe koji je harizmatiski kvalifikovan i koji je pozvan da bude naslednik. Pri tom se polazilo od postulata da mora biti moguće postići jednoglasnost i da odsustvo jednoglasnosti znači lutanje i slabost.

U svakom slučaju, vera se više nije odnosila na ličnost kao takvu, već na tačno i punovažno obeleženu (i možda intronizovanu) ličnost vođe na koju već ukazuje i moć imovine kojom on raspolaže.

3. Preko nasledne harizme, a u skladu sa shvatanjem da harizmatiska kvalifikacija leži u krvi.

Ovde se najpre može pomišljati na nasledno pravo na vlast. Ova misao je postala vladajuća samo na Zapadu u srednjem veku. Često je harizma vezana samo za određeno pleme i novi nosilac harizme mora se tačno utvrditi prema pomenutim pravilima i metodima. Pravila koja se tiču ličnosti nikad nisu jedinstvena, ma koliko bila stroga. Samo na srednjovekovnom Zapadu i u Japanu je sasvim nedvosmisleno prodrlo pravo primogeniture na krunu. Ovo pravo je znatno doprinelo učvršćenju tamošnje vlasti, pošto su svi drugi oblici davali povoda za unutrašnje sukobe.

U tom slučaju, vera se ne odnosi više na ličnost kao takvu, već na legitimnog naslednika dinastije. Čisto aktualan i nesvakidašnji karakter harizme je snažno preobraćen u tradiciju, a i pojam božje milosti je dobio sasvim drukčije značenje (= vođa po svom punom pravu, a ne na osnovu lične harizme koju priznaju podvlašćeni). Time je polaganje prava da se bude vođa potpuno odvojeno od ličnih osobina.

4. Preko ritualnog obezličavanja harizme, to jest verovanjem da je harizma jedno magijsko svojstvo koje se može preneti ili proizvesti određenim hirurškim postupkom: miropomazanjem, stavljanjem ruku jedne preko druge ili nekim drugim sakralnim aktima.

U tom slučaju, vera se više ne odnosi na ličnost nosioca harizme — štaviše, polaganje prava da se bude vođa je potpuno nezavisno od njenih svojstava (što je naročito jasno sprovedeno u katoličkom principu po kome sveštenik ima *character indelebilis*) — već na delotvornost određenog sakralnog akta.

5. Harizmatski princip legitimnosti, koji se po njegovom osnovnom smislu tumači autoritarno, može se protumačiti i na antiautoritaran način. Stvarno važenje harizmatske vlasti počiva na tome što podvlašćeni priznaju da određeno lice ima harizmatsku kvalifikaciju i potvrdu. U duhu pravog shvatanja harizme, ovo priznanje se duguje legitimnom pretendentu zbog toga što je kvalifikovan. Međutim, ovom odnosu se lako može dati i drukčije značenje: da je slobodno priznanje podvlašćenih pretpostavka legitimnosti i njen osnov (demokratska legitimnost). U tom slučaju, priznanje postaje izbor, a vođa koji je legitimisan zahvaljujući vlastitoj harizmi postaje silnik po milosti i mandatu podvlašćenih. Istorijski gledano, designacija od strane sledbenika, aklamacija vojničke ili religiozne opštine, kao i plebiscit, često su imali karakter izbora putem glasanja: time je onaj koji na osnovu svojih harizmatskih svojstava polaže pravo da bude vođa pretvoren u činovnika koga podvlašćeni biraju po volji.

Na isti način nastaje i harizmatski princip po kome opština (oružana ili religiozna) mora da prizna proklamovano harizmatsko zakonodavstvo. Jer to što različite i suprotne naredbe mogu konkurisati jedna drugoj, tako da se odluka o tome koja je naredba tačna donosi harizmatskim sredstvima, a u krajnjoj liniji priznanjem opštine — lako se može preobraziti u zakonsko shvatanje po kome podvlašćeni slobodno odlučuju o tome koje pravo treba da važi i po kome je prebrojavanje glasova legitimno sredstvo u tom cilju (princip većine).

U tom slučaju, razlika između izabranog vođe i izabranog činovnika ostaje samo razlika u značenju koje izabranik pridaje svom ponašanju i koje, zahvaljujući ličnim svojstvima kojima raspolaže, može da prida

svom ponašanju prema upravnom aparatu i prema podvlašćenim: činovnik će se u svemu ponašati kao mandator svog pretpostavljenog, to jest birača, a vođa kao onaj koji je odgovoran samo sebi samom. Prema tome, sve dok s uspehom polaže pravo na poverenje birača, vođa će u svemu delati prema svom nahođenju (autoritarna demokratija), a ne kao činovnik, u skladu s izričitom ili pretpostavljenom voljom birača koja je izražena u imperativnom mandatu.